

ZEEUWS

DENK

WERK

MUSEUM

COLOFON

DENKWERK is een digitale publicatie van het Zeeuws Museum, 2023.

Deze publicatie is gemaakt in het kader van het verdiepings- en activiteitenprogramma bij de tentoonstelling 'De Omgekeerde Wereld van Adriaen van de Venne', te zien van 30 september t/m 21 april 2024.

Samenstelling en eindredactie: educatie Zeeuws Museum.

Tekst: Dorine Zelders & Robyn Tieman.

Uitspraken van singer-songwriters en bands: Kevin de Wilde.

Vormgeving cover: Hans Gremmen.

Met dank aan

Stefan Buijsman, Christien van Driel, Wolf France, Liesbeth Labeur, Sterrenwacht Philippus Lansbergen, Kevin Bezemer (Vrije School, CSW Bestevaer in Vlissingen), Eveline Mos (Mosprojectfacilitator), Benjamin van der Spek (Stedelijke Scholengemeenschap Nehalennia in Middelburg), Kevin de Wilde, Huib Zuidervaart.

2023 copyright Zeeuws Museum

MET DANK AAN

Rijksmuseum, Amsterdam

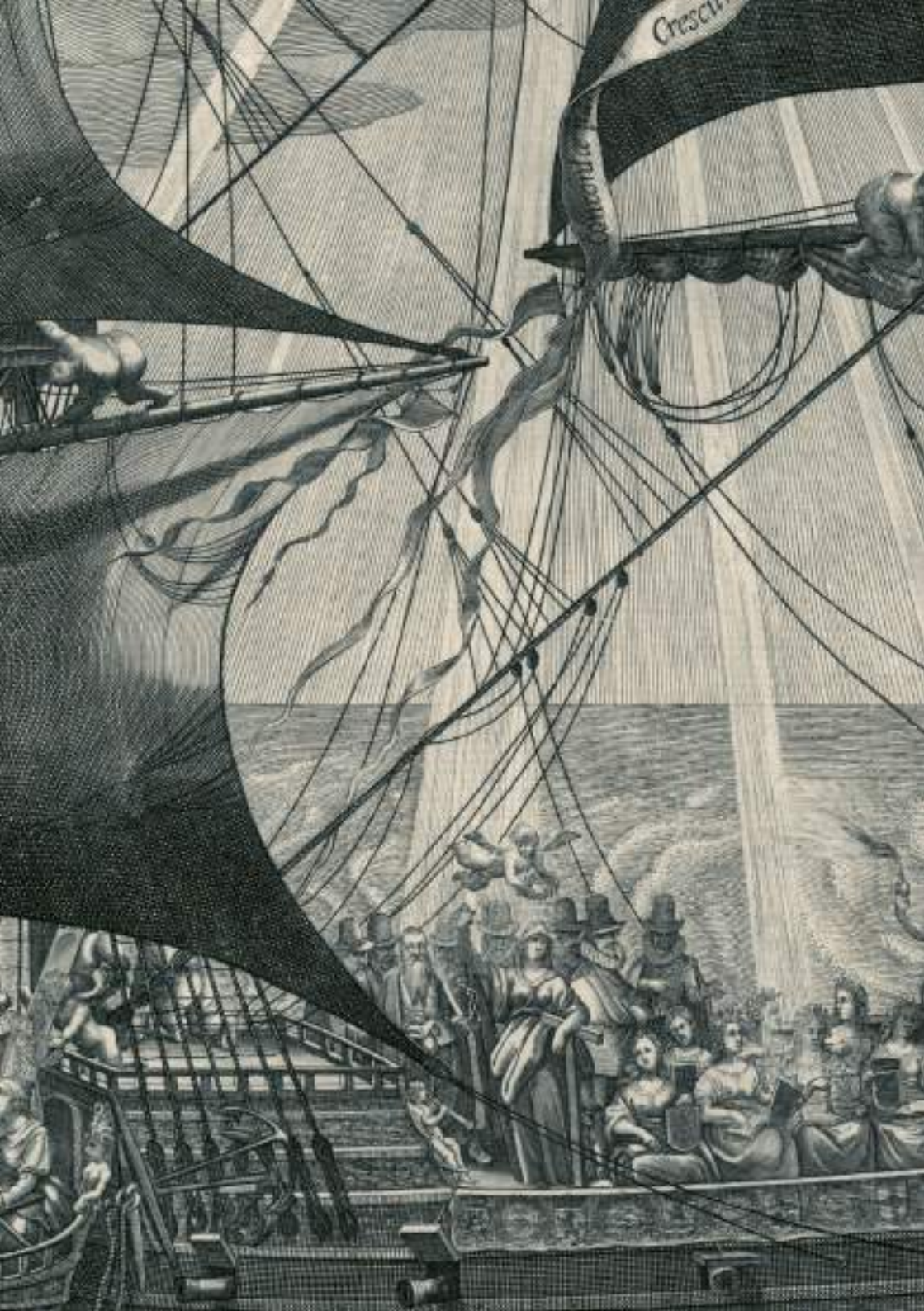

VRIENDEN
LOTERIJ

INHOUD

INLEIDING	5
1. OORLOG	11
De mens: soldaat en denker	
2. ZEDENLEER	23
Jacob Cats vertelt hoe te leven	
3. FILOSOFIE	35
Wat is vrijheid in de 17e eeuw?	
4. ALLEGORIE	48
Propaganda in de Republiek	
5. PAMFLETTEN	61
De drukkerij verkoopt nieuws	
6. HELDEN	71
Hoe wordt een prins een held?	
7. TAPIJT	79
Adriaen verbeeldt de slag bij Nieuwpoort	
8. AWARDS	91
Met ons allen naar de toekomst	
9. TOEKOMST	99
Machines, computers, algoritmes en robotsystemen	
10. WERKBOEK	107
BIJLAGEN	116
Bijlage 1 Belangrijke data in de 17e eeuw	
Bijlage 2 Afbeeldingen en notities	
Bijlage 3 Verdiepingsprogramma Zeeuws Museum	
Bijlage 4 Vrije ruimte voor eigen aantekeningen	

Afbeelding 1. Detail uit Het Schip van Staat, 1620,
François Schillemans naar Jacobus Oorloge en Adriaen van de Venne.

INLEIDING

Adriaen van de Venne

Adriaen van de Venne is dichter, schrijver, tekenaar en schilder in de 17e eeuw. Hij woont en werkt als jonge kunstenaar in Middelburg (1614-1624) en daarna in Den Haag (1625-1662). In Middelburg ontmoet Adriaen de dichter en schrijver Jacob Cats (1577-1660). Cats maakt carrière in de politiek. Hij studeert rechten en is van 1636 tot 1651 raadpensionaris van Holland. Adriaen van de Venne, de kunstenaar, werkt zijn hele leven samen met Jacob Cats. Zij worden als tekenaar en schrijver geroemd door en bekend bij velen in de 17e eeuw.

Lees- en schrijfcultuur van toen en nu

Adriaen van de Venne (1590-1662) portretteert de 17e-eeuwse mens in de Noordelijke Nederlanden in de stad en op de straat, in weelde en in armoede. Naast zijn eigen werk als schilder is hij illustrator voor bekende schrijvers en dichters. Maar nu, in de 21e eeuw, is Adriaen van de Venne onbekend en bijna vergeten. Hoe kan dit? Want Van de Venne is in de 17e eeuw een veelzijdig en actief kunstenaar met een groot netwerk in Middelburg en later in Den Haag.

DENKWERK onderzoekt aan de hand van de kunstenaar Van de Venne en de schrijver Cats de beeld- en taalcultuur van de 17e eeuw. Die beeld- en taalcultuur van de 17e eeuw is zoveel beter te begrijpen wanneer we meer weten over de toen veranderende samenleving in Europa.

Tijd van regenten en vorsten

Adriaen van de Venne leeft tijdens deze politieke omwenteling en de daaropvolgende Tachtigjarige Oorlog (1568-1648).

De 17e eeuw is een periode waarin heel veel gebeurt; oorlogen, godsdienststrijd, pest en honger. De wereld verandert snel. Het is een tijd waarin spectaculaire uitvindingen worden gedaan zoals de telescoop en de microscoop. Denkers, dichters, schrijvers en kunstenaars vernieuwen zichzelf. De Nederlanden weigeren langer het gezag van het Spaanse hof te erkennen. Maar wat dan? Een deel van de Nederlandse gewesten kiest voor de Prins van Oranje.

Pas in 1648 wordt de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden erkend door de omliggende landen. Maar in de Republiek blijft het spannend. Niet iedereen in de Republiek wil een prins of een stadhouder. Er ontstaan twee kampen die tegenover elkaar komen te staan; de staatsgezinden en prinsgezinden. Adriaen is prinsgezind, hij kiest voor de stadhouder. Samen met zijn broer ontwerpt hij propagandapamfletten en politieke prenten waarmee zij de opmars van de prins van Oranje als stadhouders steunen.

Denkwerk dwars door de tijd

Elk hoofdstuk van Denkwerk besluit met uitspraken van grote denkers 'dwars door de tijd'. Onderzoek samen met anderen jouw mening en standpunt. Welke uitspraken zetten jou aan het denken? Zo worden de uitspraken van grote denkers een aanleiding voor een filosofisch gesprek met elkaar.

Filosoferen is je mening doordenken en onderbouwen. Vaak begint een gesprek al met een mening of standpunt van een of meer personen. Dan blijft het gesprek hangen in 'nietes en welles'. Elkaar een vraag stellen is niet altijd gemakkelijk. Maar wanneer iemand echt een mening heeft, kan iemand deze mening beargumenteren.

Argumenten zijn gebaseerd op feiten, ervaringen, verwachtingen en geloof. Gebruik altijd beeldspraak of persoonlijke ervaringen om je standpunt te benadrukken.

Filosoferen is doorvragen. Want waar komt je idee vandaan? Hoe ben je erop gekomen? Geef elkaar de tijd om te denken, te vertellen en duidelijk te formuleren. En...elkaar laten uitspreken is heel belangrijk.

Last but not least: hoe kom je met elkaar, vanuit verschillende ervaringen, tot een gezamenlijk standpunt of mening?

Veel plezier met lezen, denken en het gesprek met elkaar.

Afbeelding 2. pagina 8/9. Glooiend landschap met overval op enkele huifkarren door een plunderend leger, 1615-1619, Adriaen van de Venne.

Afbeelding 3. Een soldaat die zijn musket met zijn rechterhand op zijn schouder legt, 1597-1607, atelier van Jacques de Gheyn II.

1. OORLOG

DE MENS: SOLDAAT EN DENKER

De 17e eeuw in Europa is hard als staal

In Europa buitelen vriend en vijand over elkaar heen. Duizenden mannen staan tegenover elkaar op het slagveld. Heersers, groot en klein, vechten elkaar de tent uit om goed, geld en grond. Het volk in West-Europa raakt uitgeput. Oogsten mislukken en de pest waart overal rond. Geen zee is veilig te bevaren.

De mens is bandeloos

De Noordelijke Nederlanden liggen in puin en kennen geblakerd land. Landsgrenzen veranderen voortdurend. Stadsmuren worden opgeblazen en kapotgeschoten. Dorpen worden geplunderd en uitgemoord. Legers branden boerenerven af. Vluchtelingen zwerven in en om de steden. Mensen dolen rond zonder geld en goed.

Geloof en politiek

In de Noordelijke Nederlanden pleit men voor vrijheid van geweten. Dit is het recht om je eigen geloof te belijden en te zeggen wat je wilt in je eigen huis. In de Noordelijke Nederlanden en vooral in de politiek blijft het geloofsverschil een grote rol spelen. Het gevecht om het juiste geloof maakt de strijd in de Republiek en in heel Europa nog heviger.

Het juiste geloof

De vijand tijdens de Tachtigjarige Oorlog (1568-1648), Spanje, is katholiek. Het zijn in de Noordelijke Nederlanden dan ook eerst de rooms-katholieken tegen de protestanten. Maar er groeit, ondanks de wens samen op te trekken, toch een grote verdeeldheid onder de protestanten.

In de Republiek verdeelt het protestantse geloof zich in twee groepen: Dit zijn de Remonstranten die geloven dat de mens verantwoordelijk is voor het eigen levenspad. Zij staan tegenover de Contraremonstranten die geloven dat het levenslot bij geboorte is bepaald.

Grenzeloos is de Republiek

De Republiek in de 17e eeuw krimpt van zeventien naar twee gewesten. Deze gewesten worden ook wel provinciën genoemd of "soevereine staten". Uiteindelijk wordt de Republiek zeven staten of gewesten groot. Deze staten zijn min of meer te vergelijken met de huidige provincies van Nederland. De staten of gewesten hebben eigen rechtspraak en sturen een afgevaardigd bestuur naar de Staten-Generaal der Verenigde Nederlanden. Met elkaar vertegenwoordigen ze de Republiek. Het gaat om Holland, Zeeland, Utrecht, Gelre, Stad en Lande (Groningen), Friesland en Overijssel. Steden en gewesten, die onpartijdig zijn, worden doelwit van zowel de Spaanse als Prinsgezinde legers. Maar voor het zover is...

Spaanse en Staatse Legers zijn opeens overal

Spaanse leger troepen belegeren steden. Daarom trekken de Staatse Legers samen met de stadhouder namens de Staten-Generaal keer op keer ten strijde. Niet alleen de Spaanse leger troepen maar ook de Staatse Legers trekken moordend en plunderend rond.

Stadhouder Prins Maurits (1567-1625) verandert alles aan het Staatse Leger. Hij wordt een groot en vernieuwend strateeg. Hij ontwikkelt discipline in het leger en oefent nieuwe aanvalsmethoden. In politieke zaken werkt hij intensief samen met de raadpensionaris. De raadpensionaris Johan van Oldenbarnevelt (1547-1619) is de hoogste ambtenaar, financieel en juridisch adviseur in de Republiek. De jongere halfbroer Prins Frederik Hendrik (1584-1647) volgt Maurits op. Hij werkt samen met Jacob Cats die dan raadpensionaris is. Frederik Hendrik krijgt later als stadhouder de bijnaam: 'stedendwinger'. Want hij verovert met het Staatse Leger dorpen, steden en gewesten voor de Republiek.

Afbeelding 4. Een trompetter te paard, 1640, naar atelier van Jacques de Gheyn II.

Soldaten zijn huurlingen

Het beroep van militair in Europa is een risicovol beroep. Ben je soldaat dan zorg je zelf voor kleding, wapens en munitie. Het is onzeker of je de oorlog overleeft. Het is onzeker of soldij kan worden uitbetaald.

Soldaten zijn huurlingen en ze komen overal vandaan; Vlaanderen, Frankrijk, Engeland, Zwitserland, de Duitse gebieden, Polen en Zweden.

De oorlog brengt geld in de schatkist

Het gezicht van oorlog is dood, ellende, wanhoop en armoede. Maar oorlog brengt ook... economische vooruitgang. In West-Europa ontstaat een enorme handel in alles wat de oorlog mogelijk maakt. Handelaren verdienen goud aan paarden, (Zweeds) ijzer, kanonnen en wapens.

Ossenweiders verkopen vetgemeste runderen als vleesvoorraden op de schepen. Scheepsbouwers, touwmakers en zeilmakers verdienen goed. Al deze handelaren nemen, op den duur, de belangrijke posities in de stadsbesturen in.

Van de kaart verdwijnen

Steden kiezen in wanhoop: poorten open of toch dicht. Niet alleen in de Noordelijke Nederlanden veranderen landsgebieden voortdurend van heer en meester. Er worden verbonden gesmeed en gebroken tussen de afgevaardigden van landsgebieden in Europa. Maar ook het volk bemoeit zich ermee. Het is de ene opstand na de andere, veldslag na veldslag, zeeslag na zeeslag. Er is oorlog in Spanje, Frankrijk, Engeland, de Nederlandse gewesten en de Duitse gebieden: Europa staat in brand.

Op andere continenten en op zee escaleert deze Europese oorlog ook. Recent door Europa ontdekte en bezette gebieden in de West en de Oost worden met geweld op elkaar heroverd. Europa is aan het begin van de 17e eeuw nog een groot Spaans Koninkrijk. Maar dat Koninkrijk valt uiteen in nieuwe landen. Na Filips II, III en IV is het Spaanse Koninkrijk gebroken. Het Koninkrijk waar eens de zon niet onderging, verdwijnt bijna van de kaart.

De Republiek der Verenigde Nederlanden stuitert over de wereldbol

De Nederlandse Republiek stuitert door de wereld met oorlog voeren, veroveringen en enorme winsten. De handelsvloot van de Republiek is onovertroffen. In de 17e eeuw worden meer dan 1.700 schepen gebouwd. De Republiek kent voor oorlogsvoering op zee vijf admiraliteiten, waarvan één in Middelburg. In de politiek van de jonge Republiek betwisten staatsgezinden en prinsgezinden elkaar.

Van 1650-1675 benoemen de gewesten Holland, Zeeland en Utrecht, Gelre en Overijssel geen stadhouder. Adriaen van de Venne sterft in 1662. Heeft hij de laatste jaren van zijn leven de politiek met angst en beven gevolgd? Want een Republiek zonder stadhouder van Oranje! Kan dat?

Wat gebeurt er in de stad Middelburg?

Nadat Antwerpen is ingenomen door de Spaanse legers op 17 augustus 1585, vluchten veel protestantse burgers naar Middelburg en andere steden in de Republiek. Middelburg heeft in 1570 nog 6.000 inwoners. Dat is rond 1600 verdrievoudigd naar 18.000. Middelburg groeit uit tot een bruisende stad met wetenschappers, kunstenaars en ambachtslieden van overal vandaan. In 1602 wordt in de Republiek de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC) opgericht. Middelburg krijgt een VOC-scheepswerf. De stad krijgt internationale betekenis. Adriaen van de Venne woont en werkt samen met broer Jan in deze 'booming city' van 1614 tot 1624/25. Ze hebben een winkel (vanaf 1618) en later ook een drukkerij (vanaf 1623), met prent- en boekverkoop en meer. De winkel en de drukkerij zijn gelegen naast de koopmansbeurs op de hoek van de Bogardstraat. Het is een komen en gaan van 'Jan en alleman' en van hoogopgeleide en ondernemende personen. Kunstenaars, uitvinders, filosofen en wis- en natuurkundigen kopen boeken, kaarten, verf, penseel, paneel, koperplaat en linnen.

**“Wil yemant Schildery, of Prenten, Boucken, Buijsen,
Of aerdich goet verlackt, tot ciersel vande huysen:
Comopas, en Uyre-werck, of Kaerten cleyn en groot,
En watter tot behoef dient voor een Zee-pyloot,
Dat vint men hier te coop...”**

Afbeelding 5. Uitsnede uit De Schilderijwinkel, 1623, Adriaen van de Venne.
Dit schilderij wordt het uithangbord van de winkel van Jan en Adriaen van de Venne.

DENK WERK BIJ OORLOG

Het filosofisch gesprek

Samen denken betekent vragen met elkaar delen. Elke vraag levert een nieuwe vraag op waar je weer mee aan de slag kan. Vaak merk je dat je samen tot een statement komt. Je start met een statement van een schrijver, journalist, politicus of historicus. Wat vind je van dat statement? Wat is jullie statement?

Gesprekstechnieken

- 1 Werk in duo's.
- 2 Kies samen een uitspraak.
- 3 Ga daarover met elkaar in gesprek – 10 minuten.
- 4 Na 10 minuten kijk je wat jullie samen denken.
- 5 Maak dan met elkaar van die gedachte een statement.
- 6 Schrijf dit statement op in het kader.
- 7 Deel je statement met de anderen.

DENKERS OVER OORLOG DWARS DOOR DE TIJD

I. Aristoteles (384 v.C. - 322 v.C) is een Grieks filosoof.
"Het doel van de oorlog is vrede."

II. Marcus Tullius Cicero (106 v.C. - 43 v.C) is een Romeins staatsman en schrijver.
"Geld is de zenuw van de oorlog."

III. Desiderius Erasmus (1469-1536) is een Nederlands humanist en filosoof.
"Dulce bellum inexpertis: De oorlog is aangenaam voor wie hem niet kent."

IV. Thomas Hobbes (1588-1679) is een Brits filosoof.
"Elke mens is in een constante staat van oorlog met zijn medemens."

V. Yuval Noah Harari (1976), Israëlich historicus, filosoof en futuroloog. Hij spreekt in Nieuwsuur (nos.nl) over de oorlog ontketend door de aanval van Hamas op Israel.
"Als buitenstaander is het je taak om de wereld niet in puur kwaad en puur goed te verdelen. Het conflict is daarmee typerend voor een wereldwijde ontwikkeling. Aan het begin van de eeuw heerste nog een "liberale wereldorde", gebaseerd op de gedachte dat alle mensen een aantal gedeelde ervaringen, waarden en belangen hebben. Die orde is de afgelopen jaren aan het instorten. Meer mensen zeggen: nee, er zijn geen universele waarden, het is ieder land voor zich."

*Elk mens wil constant beter zijn dan zijn medemens
dat zorgt er voor dat men in constante strijd is
met het beteren van jezelf en jezelf boven een ander
te zetten.*

Leerlingen Voortgezet Onderwijs Zeeland, Luca

1. - Oorlog - Gesprek 1 Jouw/jullie statement

1 - Oorlog - Gesprek 2 Jouw/jullie Statement

*"Like Judas of old, you lie and deceive."
"A world war can be won you want me to believe"
"You play with my world, like it's your little toy"
-Bob Dylan, Masters of War*

Afbeelding 6. Portret van Jacob Cats, 1618, Adriaen van de Venne.

2. ZEDEN LEER

JACOB CATS VERTELT HOE TE LEVEN

Geweld, gewin, geweten en geloof

De Republiek van de 17e eeuw voert een keiharde binnenlandse en buitenlandse politiek. Afgevaardigden van steden en gewesten kunnen opeens worden opgepakt. De angst voor verraad is groot. Edelen en hoge heren gooien elkaars reputatie te grabbel. De oorlogen en opstanden zorgen voor grote onrust. Er zijn onderlinge geloofskwesties die de politiek maken en breken. De politieke heerser bepaalt de godsdienst. Het principe "cuius regio, eius religio" is leidend. Dit betekent: "wiens gebied, diens religie". Wanneer heersers elkaar snel afwisselen, betekent dit onrust en onzekerheid voor het volk.

De Republiek heeft arbeiders nodig

Politieke denkers in de Republiek zoeken naar nieuwe manieren van samenwerken, de handel organiseren, politiek en economie bedrijven. De koopman en de handelaar maken de 'nieuwe' samenleving van de Republiek.

Handel is contracten opstellen en geld sparen en investeren. Want wie geld heeft, heeft macht. Stadsburgers zetten zich in voor tuchthuizen, rasphuizen, spinhuizen, weeshuizen en de zorg voor ouderen. Er is veel vraag naar arbeiders en handwerkers in de scheeps-, water- en stadsbouw, dus worden veel buitenlandse arbeidskrachten geworven. Gevangenen, weduwen en weeskinderen worden te werk gesteld. Ook in de overzeese gebieden zijn veel arbeidskrachten nodig. Daar werken duizenden ontheemden en tot slaaf gemaakten. De samenleving van de Republiek is die van een handelseconomie.

Leren lezen en schrijven

Boeken, pamfletten en prenten verspreiden nieuwe ideeën. In de 17e eeuw is leren lezen een noodzaak. Burgerkinderen krijgen les aan huis. Jongens kunnen daarna naar een Latijnse school gaan voor het leren van oude talen, het oefenen van welbespraaktheid en het kennis nemen van oude geschiedenis.

Er worden overal stads- en dorpsscholen opgericht. Want iedereen en zeker ook de arme kinderen moeten *om Gods wil* onderwijs krijgen. Protestants godsdienstonderwijs blijft in de Republiek het allerbelangrijkste. In de zogenaamde 'schrijfschooltjes' leer je in 2 jaar lezen voor een paar stuivers per maand. Betaal je meer, dan kun je in nog eens 2 jaar leren schrijven en rekenen. In een dorp is de koster van de kerk vaak ook de schoolmeester. De kerkenraad behoudt zo een belangrijke stem bij het aannemen van een schoolmeester.

De universiteit

In 1575 is in Leiden de protestantse universiteit opgericht door Willem van Oranje. Studenten krijgen les in de zeven vrije kunsten, grammatica van Latijn en Grieks, dialectica, retorica, arithmetica, geometria, musica, astronomia. Zij worden onderwezen in de protestantse theologie. Tot het curriculum behoren ook de kennis van de filosofie en van de klassieke Romeinse en Griekse geschiedenis. Studenten uit heel Noord-Europa trekken naar Leiden. In de Republiek worden meer universiteiten opgericht.

Er is een universiteit in Franeker (1585), in Groningen (1614), in Amsterdam (1632), in Utrecht (1636) en in Harderwijk (1648). Simon Stevin (1548-1620) is wiskundige, natuurkundige en ingenieur. Hij introduceert een nieuwe school in 1600: de Leidse ingenieurs-school. Hier wordt les gegeven in toegepaste wetenschappen zoals waterbouwkunde, vestingbouw en landmeetkunde.

Thuisonderwijs

De Latijnse school en de universiteit zijn niet toegankelijk voor vrouwen. In elitekringen verzorgen professionele onderwijzers het onderwijs, zowel voor jongens als meisjes, aan huis. Het is in de Republiek niet gemakkelijk voor jonge vrouwen om voor hun rechten op te komen en onafhankelijk te worden. Ze staan altijd onder toezicht van de familie en/of een voogd. Toch leren ook de meisjes in de armere milieus vaak lezen en schrijven op een dorpsschooltje en van familieleden.

Leeshonger en levenslessen

In de 17e eeuw ontstaat een enorme honger naar boeken in de eigen taal. Het begint met de Bijbelvertaling. De Statenbijbel wordt uitgegeven in het Nederlands in 1637. Jacob Cats (1577-1660) wordt een voorbeeld voor velen met zijn didactische gedichten, verzen en verhalen. Cats geeft zijn lezers advies 'hoe te leven'. Met het literaire werk van Cats kan iedereen op zoek gaan naar de moraal van het leven. Zijn boeken zijn bestsellers in de Republiek. Want meer dan ooit wil men weten wat een deugdzaam, eerbaar en fatsoenlijk leven is. In een protestants huishouden worden de Bijbel en de werken van Cats bestudeerd.

Jacob Cats zoekt naar de moraal van het verhaal

Moraalfilosofie is zoeken naar normen en waarden van een persoon, een groep, een cultuur. Het is het onderzoek naar 'goed en slecht'. Een voorbeeld van een moraal is: 'je mag niet stelen' en 'je moet zorgen voor zieke mensen'. Cats wordt de 'moraalfilosoof' van zijn tijd. Zijn dichtkunst staat in het teken van opvoedkunde.

Elkaar voorlezen en daarna in gesprek gaan wordt een trend in de 17e eeuw. Zo zijn de werken van Cats voor velen aanleiding om met elkaar kennis en ervaring te delen.

Vadertje Cats schrijft over het huwelijk

Het werk van Cats wordt deel van de volkscultuur van de 17e eeuw. Cats schrijft zijn boeken niet zomaar. Hij is van mening dat de burgerlijke elite van de Republiek bestaansstructuur nodig heeft. Want de samenleving verandert enorm snel. Een huwelijkswens moet voortaan worden aangevraagd bij de magistraat. Een trouwbelofte kan alleen nog maar van kracht zijn met wederzijdse toestemming. 'Vadertje Cats' is de naam die Jacob Cats krijgt. Het meest verkochte boek is zijn *Houwelick*. In dit boek worden voorbeelden gegeven van een huwelijk *hoe het niet moet en hoe het wel moet*. Wat zijn de plichten van de man en van de vrouw? Hoe voeden zij de kinderen op?

Huwelijkswetgeving

Nieuwe wetgeving maakt een einde aan een clandestien huwelijk door medeweten van wederzijdse familieleden. Het huwelijk in de protestantse samenleving dient tot "winninghe van kinderen" en tot het "schuwen van sonden". Voor de nieuwe protestantse samenleving is het huwelijk een zinvolle organisatie. In 1631 publiceert de jurist Hugo de Groot (1583-1645) zijn *Inleidinge tot de Hollandsche Rechtsgeleerdheid*. Hierin beschrijft hij de nieuwe huwelijkswetgeving. Maar Hugo de Groot blijft conservatief, want hij stelt dat de macht van ouders over de kinderen is aangeboren. Zo stelt hij ook dat de man de macht heeft over de vrouw.

Zedenleer

De moraalfilosofie van Jacob Cats is 'zedeleer' of 'plichtenleer'. Er zijn vele ongeschreven wetten die behoren tot de zedeleer. Moraalfilosofie gaat hier dieper op in en richt zich op het analyseren van goed en kwaad.

Wat Hugo de Groot in recht en wet noteert, wordt bij Jacob Cats voorgesteld in verhalen en verzen met plaatjes. Hij nodigt zijn lezers uit om te leren het goede en het kwade te onderscheiden in zijn verhalen en verzen.

Houwelick – Dat is: Het gansche beleyt des echten-staets

De volledige titel van de publicatie van Jacob Cats in 1625 is *Houwelick – Dat is: Het gansche beleyt des echten-staets*. Hij beschrijft uitvoerig de plichten van man en vrouw. Cats benoemt de vier fasen van de gehuwde vrouw: de bruid, de echtgenote, de moeder en dan de fase van de weduwe. Hij vergelijkt deze levensfasen van de vrouw met de lente, zomer, herfst en winter. Met Goddelijke en natuurlijke argumenten geeft Jacob Cats de man de heerschappij over de vrouw. Zo ontstaat in de Republiek een stevige patriarchale samenleving. De man heeft het voor het zeggen. Op papier bezit de vrouw binnen het huwelijk de zwakste positie. Zij staat onder voogdij van haar man en heeft, behalve als weduwe, gerechtelijk geen zelfstandige status.

Trouwen in de 17e eeuw

Toch wordt in de Republiek in de 17e eeuw minder getrouwd dan in de omringende landen. Vrouwen trouwen ook vaak pas rond de leeftijd van 25 jaar. Dit alles heeft dezelfde oorzaak: armoede. Er vindt een grote immigratie van het platteland naar de stad plaats door de opkomst van de nijverheid en handel in die steden. Mensen hopen daar een beter bestaan te vinden. Pas wanneer ze voldoende bestaansmiddelen hebben, kan er worden getrouwd. Liever ongehuwd dan in armoede getrouwd.

Vrouwenemancipatie in de 17e eeuw

In de Republiek is het voor vrouwen mogelijk om te scheiden. Als een vrouw gescheiden is, is ze handelingsbekwaam. Zij komt niet onder de (financiële) hoede van haar familie. Dit betekent dat deze vrouwen officiële beslissingen kunnen nemen. Zij kunnen huizen of grond kopen en contracten afsluiten. Ook een weduwe wordt handelingsbekwaam.

Ze kan na het overlijden van haar man zelf het bedrijf voortzetten. Zo bekleden vrouwen toch belangrijke posities en is vrouwenarbeid vanzelfsprekend. Wanneer Jan van de Venne, de broer van Adriaen, overlijdt zet zijn weduwe het bedrijf voort. Dit is ook bijzonder in de Republiek: meisjes hebben gelijke erfrechten als jongens. Verder zijn vrouwen in de Republiek onafhankelijker binnen het huwelijk dan in de omliggende landen. De bruidsschat blijft, na het huwelijk, eigendom van de vrouw. Vrouwen kunnen beschikken over eigen vermogen.

DENK WERK BIJ ZEDENLEER

Het filosofisch gesprek

Samen denken betekent vragen met elkaar delen. Elke vraag levert een nieuwe vraag op waar je weer mee aan de slag kan. Vaak merk je dat je samen tot een statement komt. Je start met een statement van een schrijver, journalist, politicus of historicus. Wat vind je van dat statement? Wat is jullie statement?

Gesprekstechnieken

- 1 Werk in duo's.
- 2 Kies samen een uitspraak.
- 3 Ga daarover met elkaar in gesprek – 10 minuten.
- 4 Na 10 minuten kijk je wat jullie samen denken.
- 5 Maak dan met elkaar van die gedachte een statement.
- 6 Schrijf dit statement op in het kader.
- 7 Deel je statement met de anderen.

DENKERS OVER VRIJHEID DWARS DOOR DE TIJD

- I. Thucydides (460-400 v. Chr) is een Grieks historicus en legeraanvoerder.
"Het geheim van geluk is vrijheid en het geheim van vrijheid is moed."

- II. Hugo de Groot (1583-1645) is een Nederlands rechtsgeleerde en schrijver.
"Vrijheid is de macht die we hebben over onszelf."

- III. René Descartes (1596-1650) is een Frans filosoof en wetenschapper.
"Besluiteloosheid is de laagste graad van vrijheid."

- IV. Franklin D. Roosevelt (1882-1945) is een Amerikaans staatsman en president.
"Echte individuele vrijheid bestaat niet zonder economische zekerheid en onafhankelijkheid. Mensen die honger lijden en zonder baan zijn, zijn het materiaal waar dictaturen van gemaakt worden."

- V. George Bernard Shaw (1856-1950), Iers-Engels schrijver, criticus en Nobelprijswinnaar literatuur (1925) **"We weten nu dat de ziel het lichaam is en het lichaam de ziel. Ze vertellen ons dat ze verschillend zijn omdat ze ons willen overtuigen dat we onze ziel kunnen behouden als zij slaven van ons lichaam mogen maken."**

- VI. Kofi Annan (1938-2018) is een Ghanees diplomaat en 7e secretaris-generaal van de VN.
"Onderwijs is een mensenrecht met een immense kracht om te transformeren. Op zijn fundament rust de hoekstenen van vrijheid, democratie en duurzame menselijke ontwikkeling."

- VII. Harriet Tubman (1822-1913), Afro-Amerikaans abolitionist
"Nu ik vrij ben, weet ik wat een vreselijke toestand slavernij is. Ik heb honderden ontsnapte slaven gezien, maar ik heb nog nooit iemand gezien die bereid was om terug te gaan om weer een slaaf te zijn."

Als je niet durft ga je ook niet kunnen

Leerlingen Voortgezet onderwijs Zeeland, Maaijke

Eens, want als je iets wilt doen waar je je vrij voelt, maar je wordt tegenhouden dan moet je de moed hebben om hetgene wat je tegenhoudt te overkomen.

Leerlingen Voortgezet onderwijs Zeeland, Michiel en Roan

2. Zedenleer - Gesprek 1 Jouw/jullie statement

2. Zedenleer - Gesprek 2 Jouw/jullie statement

"Give me some Freedom. Oh Freedom!" – Aretha Franklin, Think

"How can we win when fools can be kings?" – Muse, Knights of Cydonia

"All in all, we're just another brick in the wall" – Pink Floyd, Another Brick in the Wall

"God knows, got to make it on my own. So, baby, can't you see I've got to break free!" Queen, I Want To Break Free

VERCLARINGHE
Van 'tghebruyck des Astronomi-
schen ende Geometrischen *Quadrants*
PHILIPPI LANSBERGII,

Ghesneden ende uyt ghegheven door *F. Schilleman*.

514 NK BB.
De Hemelen vertellen de eere Gods, ende het Firmament sijner handen werck. Psal. 19. 1.

Tot MIDDELBURGH, Gedrukt by *Hans van der Hellen*, 1620.

Afbeelding 8. Titelpagina van Philippus Lansbergen, Verclaringhe van 't ghebruyck des Astronomischen ende Geometrischen Quadrants, eerste druk, 1620.

3. FILOSOFIE

WAT IS VRIJHEID IN DE 17e EEUW?

Wat is filosofie?

Filosofie is een overtuiging, een denksysteem, een ideeënleer en een levensvisie. Filosofie gaat over het leven, de wetenschap, de politiek, geluk, liefde en haat. Het gaat over ALLES. Filosofie is wijsbegeerte, oftewel het verlangen naar wijsheid. De 17e eeuw is een eeuw waarin onderwijs, wetenschap en uitvindingen het leven van de mens sterk veranderen. Er ontstaat vertrouwen in de wetenschap en in de 'ratio': het vermogen om te denken en te begrijpen.

Grote denkers in de Nederlandse Republiek

Adriaen van de Venne werkt samen met andere belangrijke schrijvers zoals Constantijn Huygens (1596-1687) en Johan de Brune (1588-1658). Beiden zijn ook staatsman en diplomaat in de Republiek. Het kan niet anders dan dat Adriaen van de Venne het werk heeft gelezen van de grote 17e-eeuwse denkers zoals René Descartes en Benedictus de Spinoza.

De soldaat die een groot denker wordt

De Fransman René Descartes (1596-1650) wordt soldaat in het Staatse Leger onder leiding van Prins Maurits in 1618. Daarna wordt hij officier in het leger van de katholieke Maximiliaan I van Beieren. Maar zijn roeping is veel grootser. Descartes wordt één van de grondleggers van de moderne filosofie. Hij is een aanhanger van het deïsme. Deïsten zien God als een soort horlogemaker: God heeft de natuurwet in werking gezet en bemoeit zich daarna niet meer met de aarde.

Durf te denken!

Eén van de redenen dat René Descartes zich na 1628 in de Nederlandse Republiek vestigt, is de relatief religieuze vrijheid hier. Hij zoekt zijn hele leven naar de betekenis van vrijheid. Hij reist via Middelburg naar Franeker, studeert zowel daar als in Leiden. Hij woont vervolgens in Deventer, Amsterdam, Utrecht, Oegstgeest en Egmond. In 1637 verschijnt in Leiden zijn filosofische hoofdwerk *Discours de la méthode*. Een belangrijke uitspraak daarin is "Je pense, donc je suis" ("Ik denk, dus ik ben").

Dit geloof in een onafhankelijke geest en zijn oproep 'Durf te denken' is zelfs voor de Republiek te veel vrijheid. Het werk van Descartes wordt in 1642 aan de universiteit Utrecht verboden. Desondanks publiceert hij in 1644 zijn natuurfilosofische hoofdwerk, *Principia Philosophiae (De beginselen van de filosofie)*, waarin hij zijn gedachten over natuur- en sterrenkunde systematisch uitwerkt en toepast. Dit boek bepaalt in de 17e eeuw het denken over de natuur.

Isaac Beeckman

Net als Descartes, is de Middelburger Isaac Beeckman (1588-1637) een onafhankelijk denker. Beeckman is zowel geleerde als ambachtsman. Hij werkt bij zijn vader als kaarsen- en fonteinmaker maar studeert ook theologie en geneeskunde. Als praktisch ingesteld natuurfilosoof denkt hij na over de wereld en komt zo tot volstrekt nieuwe ideeën die hij opschrijft. Descartes, die in 1618 voor korte tijd dient als soldaat in het Staatse Leger van Prins Maurits, ontmoet Beeckman in Breda. Beeckman laat Descartes zijn aantekeningen lezen. Descartes is onder de indruk van Beeckmans vernieuwende gedachten over de natuur.

Hij neemt dit gedachtegoed van Beeckman tot basis van zijn eigen natuurfilosofie. De natuurfilosofische basisprincipes uit zijn *Principia* (1644) heeft Descartes dus grotendeels ontleend aan wat hij al in 1618 had gelezen in de aantekeningen van Isaac Beeckman. Zo bouwt de één voort op de ander.

Benedictus de Spinoza

Descartes inspireert andere vrijheidsdenkers zoals Benedictus de Spinoza (1632-1677). Spinoza is een radicale denker en criticus. Hij bekritiseert het geloof, de Bijbel en de politiek. Zo stelt hij dat de macht van de staat nooit aan een enkeling toevertrouwd mag worden. In zijn voornaamste werk, de *Ethica* ontwikkelt hij een moraal en een gedragsleer om tot menselijk geluk te komen. Want iedereen wordt geboren als een "tabula rasa" (leeg blad). Spinoza is één van de grondleggers van het rationalisme: 'ratio in plaats van religio'. De vraag is: kan de mens alles doorgronden met verstand? Deze nieuwe manier van denken richt zich op de 'maakbare' samenleving en maatschappij.

Adriaen Koerbagh

Spinoza verzamelt een kring van getrouwen om zich heen. De vrijheidsdenker Adriaen Koerbagh (1633-1669) is één van hen. Koerbagh is werkzaam als arts, jurist en filosoof. Hij zoekt naar de oorsprong van woorden zowel in de "godsgelerdheid, regtsgelerdheid, geneesconst als in andere konsten en wetenschappen en ook in het dagelijks gebruyck van spreken in de Nederduytse taal". Koerbaghs doel is een vrije en vrijzinnige samenleving; hij heeft zich tot taak gesteld, met scherpe pen, commentaar te leveren op wat hij als misstanden ervaart. "(...) die de rede versuymt te gebruycken vervalt tot alle onwetendheyt en bijgeloovigheyt, waaruyt alle kwaad spruyt".

Zijn kritiek op de officiële Nederlandse Bijbelvertaling uit 1637 is stevig. Want Nederlandstalige woorden vervangen niet eenduidig de woorden van de oude talen. Ook al is er "vrijheid van geweten" in de Republiek: het werk van Koerbagh is te vrij.

Zijn werk wordt in de ban gedaan. Koerbagh wordt vanwege zijn gedachtegoed veroordeeld tot tien jaar gevangenis. De vrijheidsdenker sterft in 1669 in het rasphuis van Amsterdam.

Uitspraken van filosofen

"Ik denk dus ik ben", zei Descartes.

"Het doel van de staat is de vrijheid", zei Spinoza.

"De rede, een bron van geluk voor iedereen", zei Koerbagh.

Uitspraken van Cats

"Al is de leugen nog zo snel, de waarheid achterhaalt haar wel".

"Elk vogeltje zingt zoals het gebekt is".

"t Zijn sterke benen die de weelde kunnen dragen".

"Het puntje van een gaeuwe pen is 't felste wapen dat ick ken".

Bezoekers van de winkel van Adriaen en Jan van de Venne

Het is goed denkbaar dat Isaac Beeckman de winkel en de drukkerij van de broers Van de Venne is binnengelopen, bijvoorbeeld voor het kopen van een verrekijker. In 1622 krijgt Isaac het advies van Philippus Lansbergen (1561-1632) om zo'n instrument te kopen.

Philippus Lansbergen is een Vlaamse predikant en astronoom die vanaf 1613 in Middelburg woont. De Van de Vennes verkopen zo'n *buyse* in de winkel. Lansbergen heeft Adriaen van de Venne zeker gekend.

De kunstenaar maakt tenminste twee tekeningen voor gravures in Lansbergen zijn sterrenkundige uitgaven. Anno nu draagt de Volkssterrenwacht in Middelburg nog steeds de naam Philippus Lansbergen.

Uitvindingen en ontdekkingen veranderen het denken

Lenzen slijpen maakt het mogelijk optische instrumenten te maken zoals vergrootglazen en verrekijkers. Cornelis Drebbel (1572-1633) maakt de eerste microscoop. Zijn schoonzonen brengen zijn 'Drebbelmicroscoop' op de markt. Rond 1622 worden microscopen in heel Europa verkocht. Ook in de winkel van de broers Van de Venne. Isaac Beeckman blijft via zijn, in Middelburg wonende vader, op de hoogte van Drebbels ontdekkingen en uitvindingen.

Een paar voorbeelden: Drebbel ontwerpt een lenzenslijpmachine, een klavecimbel die op zonne-energie lijkt te werken, een duikboot en een torpedo lanceermachine.

De microscoop brengt veel wonderlijk nieuws. De Amsterdammer Jan Swammerdam (1637-1680) studeert in Leiden geneeskunde. Met de microscoop ontdekt hij hoe insecten zich voortplanten. De wereld staat op zijn kop wanneer een medisch student de spermacel ontdekt. Antoni van Leeuwenhoek (1632-1723) schrijft geschiedenis met de ontdekking van de rode bloedlichaampjes.

Astronomie

In Middelburg is de brillenmaker Hans Lipperhey (1570?-1619) gevestigd. Hij overhandigt in 1608 een verrekijker (een primitieve telescoop) aan prins Maurits in Den Haag. Maurits ziet opeens, vanaf de Mauritsstoren in Den Haag, de klok van de kerk van Delft. Hij kan zelfs de kerk van Leiden zien. De militair strateeg Maurits bedenkt hoe met een verrekijker de manoeuvres van vijandelijke legers zijn te volgen. Een verrekijker is ook een telescoop.

De wetenschappelijke waarde van de telescoop bewijst Galileo Galileï (1564-1642). De Italiaan Galileï is wiskundige en natuurfilosoof.

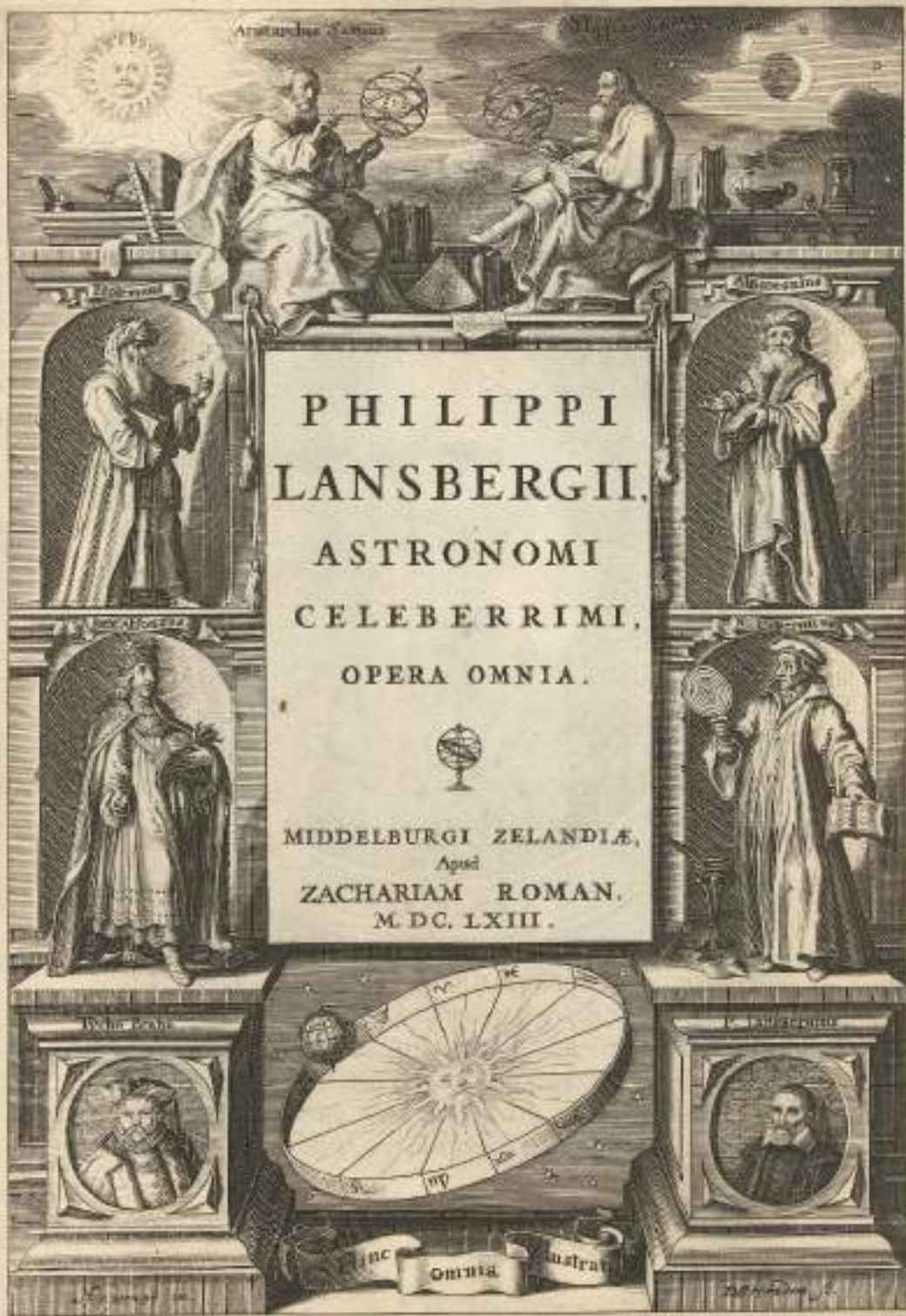
Hij richt de telescoop op de sterren. In 1610 publiceert hij zijn waarnemingen van de maan, de planeet Venus en de manen van Jupiter in zijn *Sidereus Nuncius*. Met Galileï's observaties begint de moderne astronomie.

Filosofie en astronomie

Op 19 november 1618 verschijnt een 'staart-ster' ofwel een komeet aan de hemel. De komeet is tot januari 1619 te zien. Kometen zijn sinds de oudheid een 'voorbode van ellende'. Er ontstaat onrust: is dit een teken des onheils? Maar voor wie dan? In de Republiek wijzen de protestantse burgers naar elkaar. Remonstranten denken dat zij verschoond blijven van alle ellende. Maar dat denken de contraremonstranten ook.

De onrust blijft. De staart-ster wordt belangrijk nieuws en de kometenvrees wordt aangewakkerd. De voortekenen zijn: Prins Maurits zet de staatsman Johan van Oldenbarnevelt (1547-1619) gevangen. Er is een pestepidemie in Amsterdam.

Afbeelding 9. Pagina 40. Voorplaat *Eeuwigdurende Tabellen van Hemelse Bewegingen*, 1623-1633, Daniel van den Bredden naar Adriaen van de Venne.

De Steert Sterre

In januari 1619 verschijnt een boekje genaamd *De Aenmerckinge op de Tegenwoordige Steert-Sterre, ende den loop deser tijden so hier als in ander landen, met aenwijsinge vande rechte wetenschap om alle teykenen des hemels*. Alles wijst erop dat Jacob Cats de schrijver is. Hij citeert uit de Bijbel en herhaalt klassieke bronnen. Hij noteert ook dat de verschijning van de staart-sterre 'natuurlicke oorsaken' kan hebben. Jacob Cats is nauw bevriend met Philippus Lansbergen. Hij is door hem sterk beïnvloed en laat dat blijken in de gedichten die hij in het boekje bijvoegt.

Afbeelding 10. Uitsnede van *De Verschijning van een Komeet*, 1618, Adriaen van de Venne

DENKWERK BIJ FILOSOFIE

Het filosofisch gesprek

Samen denken betekent vragen met elkaar delen. Elke vraag levert een nieuwe vraag op waar je weer mee aan de slag kan. Vaak merk je dat je samen tot een statement komt. Je start met een statement van een schrijver, journalist, politicus of historicus. Wat vind je van dat statement? Wat is jullie statement?

Gesprekstechnieken

- 1 Werk in duo's.
- 2 Kies samen een uitspraak.
- 3 Ga daarover met elkaar in gesprek – 10 minuten.
- 4 Na 10 minuten kijk je wat jullie samen denken.
- 5 Maak dan met elkaar van die gedachte een statement.
- 6 Schrijf dit statement op in het kader.
- 7 Deel je statement met de anderen.

DENKERS EN WETENSCHAPPERS DWARS DOOR DE TIJD

Seneca (5 v.C. - 65 n.C.) is een Romeins filosoof, staatsman en toneelschrijver.

I. "Alleen wijsheid is vrijheid."

Willem van Oranje (1533-1584) is een Nederlands stadhouder.

II. "Ik kan niet goedkeuren dat vorsten over het geweten van hun onderdanen willen heersen en hun de vrijheid van geloof en godsdienst ontnemen."

III. René Descartes (1596-1650) is een Frans wetenschapper en filosoof.
"Gezond verstand is het best verdeelde goed ter wereld. Iedereen meent er ruimschoots voldoende van te hebben."

IV. Isaac Beeckman (1588-1637) is een Nederlands wetenschapper en natuurkundige.
"In de filosofie moet men altyt procederen van wonder tot gheen wonder, dat is te segghen, men moet so langhe ondersoecken totdat hetgene ons vremp dunket, ons niet meer vremp en schyndt; maer in de theologie moet men procederen van gheen wonder tot wonder."

V. Nelson Mandela (1918-2013) is een Zuid-Afrikaans advocaat, politicus en antiapartheidsstrijder.
"Discipline is het sterkste wapen om vrijheid mee te veroveren."

VI. Thomas Mann (1875-1955) is een Duits auteur, criticus en Nobelprijswinnaar literatuur (1929).
"Direct geconfronteerd met fanatisme is vrijheid, die uit pure goedheid en humane scepsis niet meer aan zichzelf gelooft, ten ondergang gedoemd."

VII. Albert Einstein (1879-1955), Duits-Amerikaans natuurkundige
"Wetenschap zonder religie is kreupel, religie zonder wetenschap is blind."

VIII. Angela Davis (1944-) is een Amerikaans filosoof, schrijver en politiek activist.
"Het idee van vrijheid is inspirerend. Maar wat betekent het? Als je in politieke zin vrij bent, maar geen eten hebt, wat is dat dan? De vrijheid om te verhongeren?"

Statement:
Zonder gelijkheid geen vrijheid

Leerlingen Voortgezet onderwijs Zeeland, Manoaah

3. Filosofie - Gesprek 1 Jouw/jullie statement

3. Filosofie - Gesprek 2 Jouw/jullie statement

"The philosopher, You know so much about nothing at all"

- Death, The Philosopher

"Er is rijkdom in overvloed, maar dat zie je niet omdat je alleen met je ogen zoekt" - Fresku, Arme zielen

F. B. Pinx. del. Joan of Arc, 1431. In the trial of Joan of Arc, 1431.

Afbeelding 11. Pagina 46/47. Allegorie op de tirannie van de Hertog van Alva, 1622, anoniem.

4. DE ALLEGORIE

PROPAGANDA IN DE REPUBLIEK

Begrippen worden personen

Een allegorie (letterlijk: in beelden spreken) is een verhaal waarbij abstracte begrippen verbeeld worden als personen. Een allegorie is een symbolische voorstelling. Een voorbeeld: de rechtspraak wordt voorgesteld als een vrouwenfiguur met weegschaal, Vrouwe Justitia.

Een allegorie op de tirannie van Alva

De afbeelding op de vorige pagina's is een allegorie. We weten niet zeker of deze allegorische prent naar een tekening van Adriaen van de Venne is. Deze allegorie is uitgegeven in 1622 door Jan van de Venne. De volledige titel van de prent is *Afbeeldinghe van den ellendighen staet der Nederlanden, onder de wreede tijrannijs van den Hertoghe Alba*. De zeventien geketende en smekende dames stellen de provinciën van de Nederlanden voor.

Wie is Alva?

Alva is de verkorte naam voor Fernando Álvarez de Toledo y Pimentel (1507-1582). Hij komt in augustus 1567 met een leger van 10.000 man aan in de Nederlanden. Hij hoopt in zes maanden de Spaanse overheersing te herstellen in de Noordelijke Nederlanden. Hij is meedogenloos en trekt met het Spaanse leger plunderend en moordend door de Nederlanden. Maar Alva zijn optreden is zo gruwelijk dat de opstand juist toeneemt en tenslotte zegeviert. In 1573 geeft Alva het op. Hij wordt in Spanje nog altijd als een voortreffelijk militair herdacht. Voor de Nederlanden is en blijft hij de tiran.

De allegorie wordt een schilderij

De prent over de tirannie van Alva is uitgegeven in 1622. Dat is vijftig jaar na het vertrek van Alva uit de Nederlanden. Deze prent wordt een inspiratiebron voor veel kunstenaars in de 17e eeuw. In Europa zijn nog meer polychrome schilderijen met dezelfde voorstelling bekend.

Afbeelding 12. Allegorie op de tirannie van de Hertog van Alva, 1622, anoniem. Te zien in het Zeeuws Museum in Middelburg. Zie ook afbeelding 13.

De betekenis van deze afbeelding

Middenvoor: de zeventien 'maagden' (dames) aan de leiband (geketend) die de zeventien provinciën voorstellen.

Linksboven: protestanten en opstandelingen worden op bevel van Filips II gemarteld en ter dood veroordeeld.

Centraal midden: het gevolg van Alva, bestaande uit adviseurs en katholieke geestelijken, spoort hem aan in zijn regime van terreur.

Rechts van het midden op achtergrond: op de Grote Markt in Brussel worden de graaf van Egmont en de graaf van Horne publiekelijk terechtgesteld.

Op de voorgrond van deze voorstelling vist Margaretha van Parma, de landvoogdes over de Nederlanden, uit een vijver van bloed waardevolle bezittingen van de terechtgestelden.

Rechts: de leden van de Staten-Generaal, het Nederlandse parlement, zijn monddood gemaakt.

Links van het midden: op de troon zit de hertog van Alva, in 1567 aangesteld door koning Filips II van Spanje, om de onrust in de Nederlanden neer te slaan.

De vrouw in de allegorie op de tirannie van Alva

Allegorieën bestaan uit een ingewikkeld soort beeld-symboliek. Om een allegorie of een voorstelling te begrijpen, is kennis nodig. Deze prent is een morele les. Bij de prent hoort dan ook een verhaal in 'verzen' en een 'legenda' om in de afbeelding bestaande personen te herkennen.

De bestaande personen zijn geplaatst tussen anderen die 'personificaties van begrippen' zijn. Bijvoorbeeld: de geketende en smekende vrouwen (dames of maagden) dragen wapenschilden.

Deze vrouwen verbeelden daarmee de provinciën. Zij bestaan natuurlijk niet echt. Alva, kardinaal Granvelle en Margaretha van Parma zijn wel bestaande personen. Zij verrichten in deze allegorie 'symbolische' handelingen. Een paar voorbeelden:

Kardinaal Granvelle blaast met een blaasbalg ophitsende informatie in het oor van Alva. De keizerskroon heeft Alva nooit gedragen.

De duivelachtige figuur achter Alva en Granvelle is pure fantasie.

Afbeelding 13. Afbeeldinghe van den ellendighen staet der Nederlanden onder de wreede tijrannije van den hertog van Alba, 1627, anoniem. Te zien in het Prinsenhof in Delft.

Het 16-regelig gedicht bij het schilderij van het Prinsenhof in Delft

'Hier siet ghij, Nederland; den dvinghe-land geseten,
in wreedheijt meer vergrijst, als door den tijt gesleten:
Hier sit hij in sijn throon met bloedich tuijch verciert,
Van alle man gevreest, van alle man geviert.

Granvelle blaest hem wraeck en moord-lust in de ooren,
En gheeft het loopend' peerd met vollen toom nog spooren
Aen d'een een keijserdom (de boose geest belooft,
Aen dees een Pauschen kroon te setten op sijn hoofd.

De Landen ligghen (laes!) geketent neer-gheboghen,
Van vrijheid, wet en recht, van alle macht ont-toghen:
Den Adel staet verstomt, de staeten gantsch verstaectt,
Zijn als door groot geweld van blixems vier geraeck.

Men bant, men spant, men brant, men moort aen alle houcken,
Men vischt in 's mensches bloed, men treed op Godes boucken:
o' heijlich vaderland, denckt doch aen desen tijd,
En segh, hoe wonderbaer heeft ons de Heer bevrijt.'

Het Schip van Staat: een voortreffelijke allegorie

Op de volgende pagina's is de Republiek verbeeld als een varend schip. De meeste figuren aan boord zijn personificaties. De zeven vrouwen op het middenschip symboliseren de zeven provinciën.

Naast Prins Maurits aan het roer staat Vrouwe Justitia met blinddoek, weegschaal en zwaard. In het water spartelen de personificaties van Jaloezie met slangen in het haar, Geweld met zwaard en fakkel en Dubbelhartigheid met twee gezichten. Zij allen worden door het schip overvaren. Boven het schip zweeft een vrouw: de Naakte Waarheid. Haar bijbel geeft licht en bestraalt de opvarenden. In de wolken zijn niet-christelijke personen uit verre landen weergegeven. Ook zij worden door het bijbellicht bestraald.

Het vrouwbeeld verandert aan het einde van de 17e eeuw

De eerste kritische geluiden over de positie van de vrouw zijn een feit. Anna Maria van Schurman (1607-1678) is de eerste vrouw die colleges aan de universiteit volgt. In haar dissertatie *The learned maid, or whether a maid may be a scholar. A Logic exercise* (1659) pleit ze ervoor om vrouwen toe te laten tot de universiteit.

De Verlichting beslaat de periode van grofweg 1650 tot 1800. In deze periode ontstaat een grote verandering in het denken van de mens in Europa. Kritisch denken en zelfontplooiing van de mens worden aangemoedigd.

De vrouw verbeeldt Verlichting, Vrijheid en Waarheid

De Verlichting, de Vrijheid en de Waarheid worden in allegorieën van de 18e eeuw nog gepersonifieerd als vrouwen. Toch brengt de Verlichting de modernisering van de samenleving. De mensenrechten en de burgerrechten vinden er hun wortels, net zoals het 'vrijdenken'. De Verlichting is een reactie op het dogmatische autoriteitsgeloof. Kenmerkend voor de Verlichting is een toename van het vertrouwen op de wetenschap en logica.

Vrouwen en rechten honderd jaar later in de 18e eeuw

Mary Wollstonecraft (1759-1797) leeft een eeuw later dan Adriaen van de Venne en Jacob Cats. Zij is één van de belangrijkste grondleggers van het feminisme. In 1790 publiceert ze haar eerste politieke werk *A Vindication of the Rights of Men*. Hierin valt ze de aristocratie aan en maakt ze zich hard voor een Republikeins systeem. In 1792 schrijft ze haar meest bekende feministische werk *A Vindication of the Rights of Women*. Zij beargumenteert dat de rechten van de man ook voor de vrouw moeten gelden. De achterstandspositie van de vrouw is volgens haar het gevolg van ongelijke maatschappelijke omstandigheden in onderwijs en opvoeding. *A Vindication of the Rights of Women* is één van de belangrijkste feministische werken in de geschiedenis van het feminisme.

Een beeld van de vrouw toen en nu

De verhouding in de vrouw- en manbeeldencultuur in Nederland is anno de 21e eeuw: één vrouwenbeeld op vijf mannenbeelden. Vrouwenbeelden zijn dan vooral koninginnen en religieuze vrouwen. Wetenschappers en uitvinders zijn allemaal mannelijk. Vrouwen zijn ook veel vaker alleen maar een borstbeeld of een kop. 'Hele' vrouwen – dus ten voeten uit – op sokkels zijn nog altijd vooral allegorische zinnebeelden.

Afbeelding 14. Pagina 54/55. Uitsnede van Het Schip van Staat, 1620, François Schillemans naar Jacobus Oorloge en Adriaen van de Venne.

DENKWERK BIJ DE ALLEGORIE

Het filosofisch gesprek

Samen denken betekent vragen met elkaar delen. Elke vraag levert een nieuwe vraag op waar je weer mee aan de slag kan. Vaak merk je dat je samen tot een statement komt. Je start met een statement van een schrijver, journalist, politicus of historicus. Wat vind je van dat statement? Wat is jullie statement?

Gesprekstechnieken

- 1 Werk in duo's
- 2 Kies samen een uitspraak.
- 3 Ga daarover met elkaar in gesprek – 10 minuten.
- 4 Na 10 minuten kijk je wat jullie samen denken.
- 5 Maak dan met elkaar van die gedachte een statement.
- 6 Schrijf dit statement op in het kader.
- 7 Deel je statement met de anderen.

BELANGRIJKE VROUWEN DWARS DOOR DE TIJD

- I. Hildegard van Bingen (1098-1179) is actief op het gebied van religie, kosmologie, wetenschappen, filosofie, compositie en muziekbeoefening, poëzie, plantkunde en taalkunde. In 2012 is Hildegard heilig verklaard door de paus.
“Liefde is een onblusbaar vuur.”
- II. Margaret Cavendish (1623-1673) is een proto-feministisch en filosofisch schrijver.
“Mannen zijn zo onredelijk en wreed tegenover ons, zoals ze pogen ons af te houden van elke vorm van vrijheid. Ze dulden geen vrijelijke omgang met onze seksegenoten.”

Ze begraven ons liever in hun huizen of bedden, zoals in een graf; de waarheid is, dat wij leven als vleermuizen of uilen, werken als beesten en sterven als wormen.”

- III. Anna Maria van Schurman (1607-1678) is humaniste, taalkundige, theologe, dichteres en kunstenares. Ze is in 1636 de eerste vrouwelijke studente aan de universiteit in Nederland.
“Vrouwen die door vrije tijd en andere hulpmiddelen bij uitstek toegerust zijn om wetenschap te beoefenen, kunnen en moeten studeren.”
- IV. Mary Wollstonecraft (1759-1797) is feministe en schrijfster.
“Vrouwen moeten in alle opzichten dezelfde kansen krijgen als mannen. Ze moeten beroepen kunnen uitoefenen en bijvoorbeeld medicus of vroedvrouw kunnen worden. En vrouwen hoorden vertegenwoordigd te zijn in de politiek, zodat ze zich de wet niet langer hoefden te laten voorschrijven door mannelijke politici.”
- V. Marguerite Yourcenar (1903-1987) is een Belgisch-Frans schrijfster, dichter, vertaler, essayist en literair criticus.
“De echte geboorteplaats is die waar men voor het eerst een intelligente blik heeft geworpen op zichzelf.”
- VI. Iris Murdoch (1919-1999) is filosofe en schrijfster. Haar roman *Under the Net* maakt deel uit van de Modern Library 100 Beste Romans.
“We leven in een wereld van fantasie en illusies. Onze taak in het leven is de werkelijkheid te vinden.”
- VII. Hannah Arendt (1906-1975) is een Duits-Amerikaans Joods politiek denker en filosoof.
“Gedachten zijn niet gevaarlijk. Het nadenken zelf is gevaarlijk. Maar niet nadenken is nog gevaarlijker.”

VIII. Simone De Beauvoir (1908-1986) is een Frans schrijfster, feministe en filosoof.
"Je bent niet als vrouw geboren, je wordt tot vrouw gemaakt."

IX. Doris Lessing (1919-2013) is een Brits schrijfster en Nobelprijswinnaar literatuur (2007).
"Heel weinig mensen geven echt om vrijheid, om de waarheid, echt heel weinig. Heel weinig mensen hebben lef, het soort lef waarvan een echte democratie afhankelijk moet zijn. Zonder mensen met dat soort lef sterft een vrije samenleving of kan het niet worden gevormd."

X. Jolande Withuis (1949) is feministe, sociologe, schrijft voor Opzij, NRC, Trouw en Volkskrant.
"Dat vrouwen werken is in Nederland nog altijd minder gangbaar dan in landen om ons heen. Vrouwen vormen geen minderheidsgroep maar de helft van de samenleving."

ANNO DE 21E EEUW – JONGE DENKERS

Je geboorteplaats is waar je bent geboren. Als je een intelligente blik op jezelf werpt kom je maar over jezelf te weten en geef je als persoon. Daarom zijn wij het oneens met deze uitspraak!

Leerlingen Voortgezet Onderwijs Zeeland, anoniem

4. De allegorie – VROUWEN - Gesprek 1 – Jouw/jullie statement

4. De allegorie – VROUWEN - Gesprek 2 – Jouw/jullie statement

"Oh lord, Wrapped up like a ball and chain"
Ball N' Chain- Big Mama Thornton

DE 891 A10

Grond-steen

Van een vaste Regieringe,

GHELEYT END WTGESTELT

Tot bericht end nuttigheyt

van alle goede Vader-landers.

Door I. D. B. I. C.

SPE ET METV.

*Manuskriptische
Bibliotheek
to s. Hagen*

TOT MIDDELBURGH,

Gedruckt by Hans vander Hellen, vooz

Ian Pieterffen vande Venne, woonende op den

hoeck vande nieuwe Burse/ 1621.

Afbeelding 15. Pamflet. *Grond-steen* van een vaste Regieringe, GHELEYT END WTGESTELT tot bericht end nuttigheyt van alle goede Vader-landers, 1621, Jan de Brune de Oude.

5. PAMFLETTEN

DE DRUKKERIJ VERKOOPT NIEUWS

Oude rechten versus nieuwe ideeën

Er is in de 17e eeuw een continu gevecht over wie wat toekomt. Het is de adel die landerijen en politieke rechten opeist. Het zijn de steden die met ambacht en bedrijf hun winsten boeken. Het zijn de handelaren die op verre reizen goederen en mensen verhandelen. Het zijn jonge edelen die steeds vaker partij kiezen voor de steden en de burgerij. De ene mens is voor vernieuwing; vrijheid van geloof, handel en zelfbestuur. De andere mens eist de oude (familie-)rechten op zoals alleenheerschappij in eigen land en in eigen stad. Iedereen in Europa volgt de ontwikkelingen in het veranderend rechtstelsel.

Nieuws in eigen taal over politiek en geloof

Het alledaagse leven verandert in de 17e eeuw ingrijpend door de drukkers. Boeken en pamfletten worden in eigen taal in grote oplagen gedrukt. Iedereen weet iets over rebellie, plundering, armoede en de belegering van steden. De snelheid waarmee het nieuws zich verspreidt neemt toe. Het nieuws is soms maar twee dagen oud.

Pamflettenrevolutie

Met het pamflet ontstaan de propagandabeelden en -verzen die vijand en vriend creëren. Pamfletten kennen vaak de vorm van een allegorie of een verhaal. Adriaen werkt vanaf 1614 samen met zijn broer Jan in de Schildery-winkel en de Drukkerij. Zij geven zelf pamfletten uit. Adriaen tekent en ontwerpt pamfletten. Hij schrijft daarbij ook de verzen en teksten. Mensen lezen elkaar graag de pamfletten voor. Soms worden deze teksten ook met elkaar gezongen. Er wordt ook veel onzin en nepnieuws verkocht. Vergelijk het met "roddel" lectuur. De Staten-Generaal beschuldigt drukkers regelmatig van nepnieuws.

De marskramer brengt het nieuws

Pamfletten worden niet alleen in de winkel verkocht. Marskramers zwerven door stad en land met hun handelswaar in een korf (of mars) op de rug. Zij worden 'omlopers' genoemd. Zij brengen en verkopen het nieuws met pamfletten en dagbladen, volksboeken en almanakken. Net als straatzangers hebben zij geen sterke positie. De marskramer kondigt zijn komst vaak aan met liedjes: *'Hier heb ik wat nieuws: gedichten en rijmen, paskwillen en brieven.. boekjes en liedjes, te zingen, te lezen of uit te spellen, wonderlijk nieuws om na te vertellen.'* Een paskwil is een schotschrift, een smaadschrift in woord en beeld.

Afbeelding 16. De marskramer op weg naar de markt in het dorp; detail uit Landschap met figuren en een dorpskermis, 1615, Adriaen van de Venne, Christien van Driel, 2023.

Afbeelding 17. Pagina 64/65. Landschap met figuren en een dorpskermis, 1615, Adriaen van de Venne.

DENK WERK BIJ PAMFLETTEN

Het filosofisch gesprek

Samen denken betekent vragen met elkaar delen. Elke vraag levert een nieuwe vraag op waar je weer mee aan de slag kan. Vaak merk je dat je samen tot een statement komt. Je start met een statement van een schrijver, journalist, politicus of historicus. Wat vind je van dat statement? Wat is jullie statement?

Gesprekstechnieken

- 1 Werk in duo's.
- 2 Kies samen een uitspraak.
- 3 Ga daarover met elkaar in gesprek – 10 minuten.
- 4 Na 10 minuten kijk je wat jullie samen denken.
- 5 Maak dan met elkaar van die gedachte een statement.
- 6 Schrijf dit statement op in het kader.
- 7 Deel je statement met de anderen.

DENKERS DWARS DOOR DE TIJD

- I. Baruch Spinoza (1632-1677) is een Joods-Portugees-Nederlands filosoof.
"Vrede is niet de afwezigheid van oorlog. Het is een deugd, een geestesstemming, het is de dispositie voor goede daden, vertrouwen en recht."
- II. Thomas Mann (1875-1955) is een Duits auteur, criticus en Nobelprijswinnaar literatuur (1929).
"Oorlog is een laffe vlucht uit de problemen van de vrede."
- III. Robert Lynd (1892-1970) is een Amerikaans socioloog.
"Het geloof in de mogelijkheid van een korte beslissende

oorlog schijnt één van de oudste en gevaarlijkste menselijke illusies te zijn."

- IV. Anne Frank (1929-1945) is een Joods vluchteling en schrijfster.
"Er is nu eenmaal in de mensen een drang tot vernielen, een drang tot doodslaan, tot vermoorden en razend zijn, en zolang de gehele mensheid, zonder uitzondering, geen grote metamorfose heeft ondergaan, zal de oorlog woeden, zal alles wat opgebouwd, aangekweekt en gegroeid is, weer afgesneden en vernietigd worden, om daarna opnieuw te beginnen"

- V. John Steinbeck (1902-1968) is een Amerikaans auteur en Nobelprijswinnaar literatuur (1962).
"Elke oorlog is een symptoom van het falen van de mens als denkend dier."

Afbeelding 18. Detail uit De Schilderwinckel, 1623, Adriaen van de Venne, door Christien van Driel, 2023.

“oorlog zou moeten beslist
worden beslist in een gelijkwaardig
duel”

Leerlingen Voortgezet Onderwijs Zeeland, Jesse en Xander

Niet ieder mens heeft drang tot doodslag of vernieling.
Dus we zijn het niet volledig eens met deze uitspraak. i
Veel mensen doen domme dingen uit angst dat betekent
niet dat iedereen alles leapt en dood wilt.
Oorlog zal altijd wel blijven bestaan. Alleen zou er een
metamorfose zijn, niet iedereen verandert dus ~~was~~ het zou
soms niet volledig doen verdwijnen. Het zou kunnen helpen maar niet
Wij vinden dus dat Anne Frank haar uitspraak niet helemaal
klopt.

Leerlingen Voortgezet Onderwijs Zeeland, Fleur, Janique en Tes

5. Pamfletten - Gesprek 1 Jouw/jullie statement

5. Pamfletten - Gesprek 2 Jouw/jullie statement

“We didn't start the fire, no we didn't light it but we tried to fight it”
- **Billy Joel, We didn't start the fire**
“Tell me what you tryna hide, and what you runnin' from inside”
- **Grandson, Dirty**

Afbeelding 19. Portret Prins Maurits, 1618, Willem Jacobs. Delft naar Adriaen van de Venne.

6. HELDEN

HOE WORDT EEN PRINS EEN HELD?

De Prins van Oranje wordt stadhouder

Nederland kent in onze tijd nog vele politieke structuren die ontstaan in de 17e eeuw. Er is nog steeds een regering met een Staten-Generaal en een Raad van State. De samenstelling van deze politieke besturen is inmiddels wel enorm veranderd. In de 17e eeuw zijn de afgevaardigden van de steden oppermachtig in deze besturen.

In de Nederlandse Republiek is de stadhouder de eerste dienaar van de staat. De Prins van Oranje wordt stadhouder van Holland en Zeeland. Hij is ook in dienst van de Staten-Generaal als kapitein-generaal, opperbevelhebber van het Staatse Leger en admiraal-generaal van de vloot. De stadhouder van de Republiek is kapitein-generaal en opperbevelhebber van het Staatse Leger. Hij is admiraal-generaal van de vloot. De stadhouder heeft inspraak in de samenstelling van stadsbesturen. In Zeeland is de stadhouder de eerste edele en een belangrijk lid van de Staten. Vanaf 1572 bekleedt Willem van Oranje (1533-1584) deze functie. Zijn zoon Maurits (1567-1625) volgt hem op. Op zijn beurt wordt Maurits weer opgevolgd door zijn jongere halfbroer Frederik Hendrik (1584-1647).

Portretten van de Prinsen van Oranje

Hoe maak je van een prins een held voor burgers en kooplieden in de 17e eeuw? De broers van de Venne zijn voor de prinsen van Oranje. Op 18 augustus 1618 verkrijgt Jan van de Venne een octrooi:

...’omme voor den tyt van ses naestcommende jaren in de Vereenichde Provinciën alleenlyck te mogen drucken, doen drucken ende uytgeven (...) naer ’t leven de persoonen van syne Princelycke Extie ende syn Extie Prince Hendrick Frederick van Nassau, by hem tot syne costen gheel constich op koperen platen gesneden’...

Adriaen creëert met zijn tekeningen een robuust en statig beeld van de Prinsen Maurits en Frederik Hendrik. De prinsenprenten verkopen de Van de Vennes aan stadsbesturen en de Staten.

Adriaen van de Venne maakt een held van Prins Frederik Hendrik

In 1625 is de Republiek enorm verzwakt. De Spaanse legers winnen terrein. Dat verandert met het aantreden van Prins Frederik Hendrik. Maar liefst negen steden neemt hij in. De verovering door de Republiek van het onneembaar geachte 's-Hertogenbosch op 14 september 1629, is voor Spanje een groot verlies. Spanje wenst een wapenstilstand. Prins Frederik Hendrik krijgt de bijnaam 'stedendwinger'.

Afbeelding 20. Detail uit de Allegorie op Frederik Hendrik na de verovering van 's Hertogenbosch, Wesel en Grol, 1630, Crispijn van den Queborn naar Adriaen van de Venne.

DENKWERK BIJ HELDEN

Het filosofisch gesprek

Samen denken betekent vragen met elkaar delen. Elke vraag levert een nieuwe vraag op waar je weer mee aan de slag kan. Vaak merk je dat je samen tot een statement komt. Je start met een statement van een schrijver, journalist, politicus of historicus. Wat vind je van dat statement? Wat is jullie statement?

Gesprekstechnieken

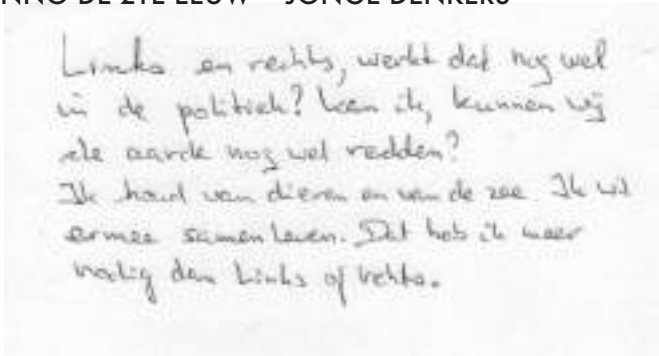
- 1 Werk in duo's.
- 2 Kies samen een uitspraak.
- 3 Ga daarover met elkaar in gesprek – 10 minuten.
- 4 Na 10 minuten kijk je wat jullie samen denken.
- 5 Maak dan met elkaar van die gedachte een statement.
- 6 Schrijf dit statement op in het kader.
- 7 Deel je statement met de anderen.

HELDEN DWARS DOOR DE TIJD

- I. Franciscus van Sales (1567-1622) is een katholieke heilige, mysticus en bisschop van Genève.
"Wat nodig is een beker kennis, een vat vol liefde en een oceaan van geduld."
- II. Charlotte Lennox (1730-1804) is een Schots schrijfster/dichter.
"De wet heeft geen macht over helden."

- III. Kahlil Gibran (1883-1931) is een Libanees-Amerikaans schrijver en kunstschilder.
"Een scheikundige die uit zijn hart de compassie, het respect, het verlangen, het geduld, de spijt, de verrassing en de vergeving weet te extraheren en ze samenvoegt tot een eenheid, schept het atoom dat Liefde genoemd wordt."
- IV. George Orwell (1903-1950) is een Brits schrijver.
"Bij pijn kun je maar één ding wensen: dat het moet stoppen. Niets in de wereld is zo erg als fysieke pijn. Bij het ondergaan van pijn bestaan er geen helden."
- V. Martin Luther King (1929-1968) is predikant en politiek leider van de Afro-Amerikaanse burgerrechtenbeweging.
"De functie van het onderwijs is om iemand te leren om intensief te denken en kritisch te denken. Intelligentie plus karakter - dat is het doel van een ware opvoeding."
- VI. Rosa Parks (1913-2005) is een Amerikaans burgerrechten-activiste.
"I believe we are here on the planet Earth to live, grow up and do what we can to make this world a better place for all people to enjoy freedom."
- VII. Assata Shakur (1947-) is een Afro-Amerikaans politiek activiste.
"Niemand zal je de opleiding geven die je nodig hebt om hen omver te werpen. Niemand zal je je ware geschiedenis leren, je je ware helden leren, als ze weten dat die kennis je zal helpen om je te bevrijden."

ANNO DE 21E EEUW - JONGE DENKERS

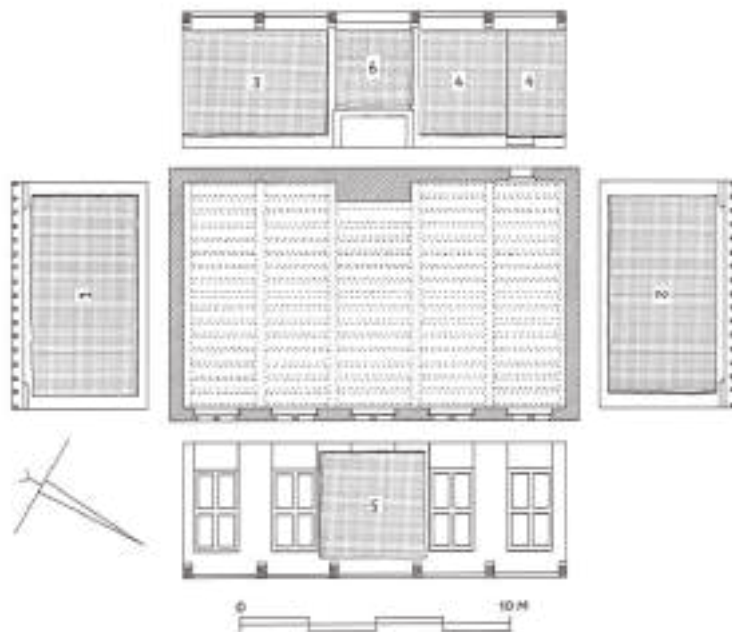
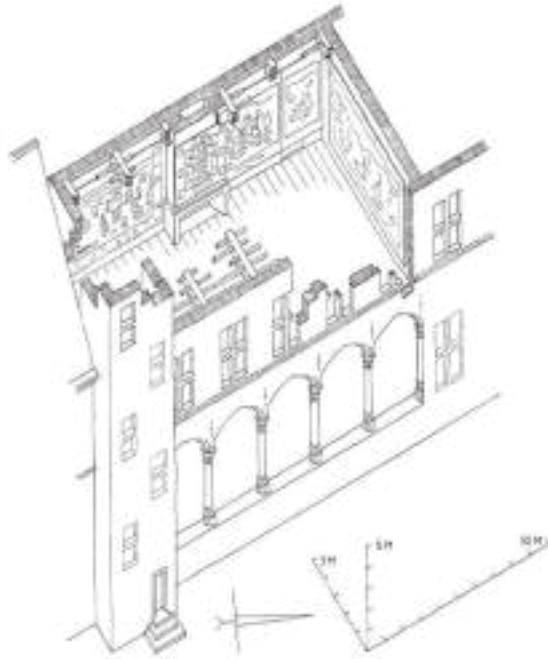

Leerlingen Voortgezet Onderwijs Zeeland, anoniem

6. Helden - Gesprek 1 Helden – Jouw/jullie statement

6. Helden Gesprek 2 Helden – Jouw/jullie statement

Afbeelding 21. 3D tekening en plattegrond met de weergave hoe de Zeeuwse tapijten uit de ateliers van Spierinx en De Maeght hingen in de Grote Vergadersale van de Abdij vanaf 1604.

7. TAPIJT

ADRIAEN VERBEELDT DE SLAG BIJ NIEUWPOORT

De tapijtenkamer in het Zeeuws Museum

Het Zeeuws Museum is bekend door de wandtapijten die de opstand verbeelden tijdens de Tachtigjarige Oorlog (1568-1648). De ontwerpen voor deze tapijten zijn gemaakt door de kunstenaar Hendrik Vroom (1566-1640). Het is een opdracht van de Staten van Zeeland. De tapijten verbeelden de zeeslagen tussen de Geuzenvloot en Spaanse vloot op de Ooster- en Westerschelde (1572-1576).

Om deze tapijten te kunnen ontwerpen, ontmoet Hendrik Vroom ooggetuigen. Ook gaat hij ter plaatse op ontdekkingstocht. Want wat is er nog terug te vinden van deze zeeslagen? Nadat de ontwerpen door de Staten van Zeeland zijn goedgekeurd, worden de tapijten één voor één geweven tussen 1594 en 1604.

In de Grote Vergadersaele in de Abdij

De tapijten worden opgehangen in de Grote Vergadersaele van de Prins van Oranje in de Abdij van Middelburg. De tapijten laten zien hoe hard er is gevochten voor het Gewest Zeeland. De tapijten zijn bedoeld als propaganda. Hendrik Vroom is een tijdgenoot van Adriaen. De kans is groot dat Adriaen van de Venne deze tapijten in de Grote Vergadersaele heeft bewonderd.

Adriaen van de Venne ontwerpt een tapijt over de slag bij Nieuwpoort

De slag bij Nieuwpoort in 1600 maakt Adriaen van de Venne zelf niet mee. Hij is dan tien jaar oud. Die veldslag is één van de belangrijkste momenten in de Tachtigjarige Oorlog.

Afbeelding 22. Twee fases van de slag bij Nieuwpoort op 2 juli 1600, 1649, anoniem.

Prins Maurits en de slag bij Nieuwpoort op 2 juli 1600

Onderweg naar Nieuwpoort blijkt dat het Staatse Leger van de Noordelijke Nederlanden zich niet geliefd heeft gemaakt. Het gebied waar de tien kilometer lange soldatenstoet doorheen trekt, behoort tot de Zuidelijke Nederlanden. Het leger laat een spoor van plundering en brandstichting achter. Ze trekken door vijandelijk gebied want de Zuidelijke Nederlanden zijn het vechten meer dan moe.

In Vlissingen zijn 1.300 schepen verzameld. Er wordt met 13.000 man voetvolk en 3.000 cavaleristen de Schelde overgestoken. Prins Maurits vertrekt vanaf Philippine over land naar de stad Oostende. Hij heeft 9.400 man voetvolk, 2.500 cavaleristen en zes kanonnen.

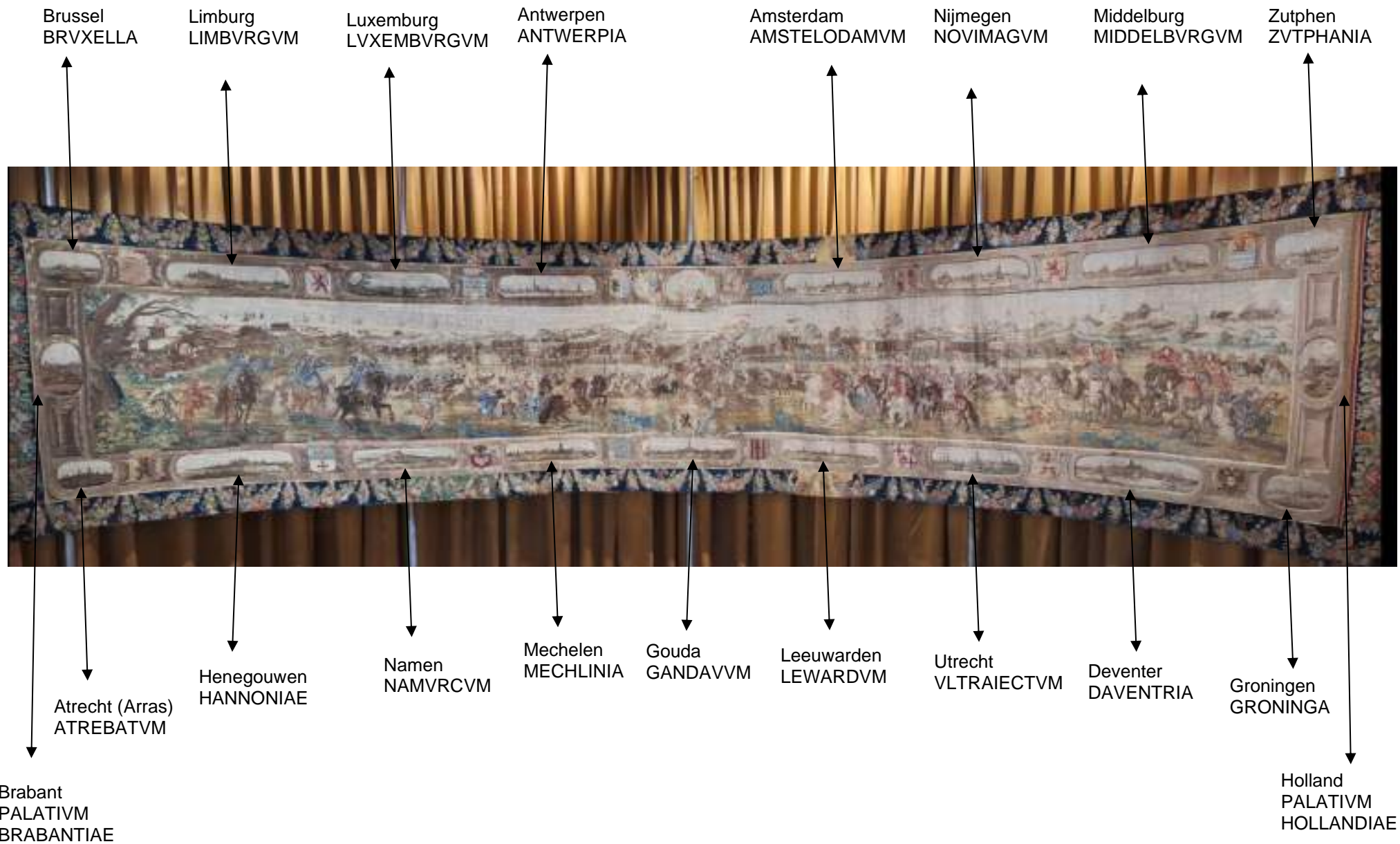
Wat Maurits niet kan weten, is dat het Spaanse leger hem opwacht met 7.000 man voetvolk en met 1.200 cavaleristen en met acht kanonnen. Op 2 juli 1600 komt het op het strand bij Nieuwpoort tot een bloedig treffen. Alleen dankzij het enorm goed getrainde voetvolk en het strategisch inzicht van Maurits overwint het Staatse Leger.

De slag bij Nieuwpoort is een bepalend moment in het leven van Maurits. Het is het begin van het einde van zijn samenwerking met de raadpensionaris Johan van Oldenbarnevelt.

Het tapijnt ontwerp van Adriaen voor de slag bij Nieuwpoort

Pas in 1647 krijgt Adriaen de opdracht voor een ontwerp voor een tapijt over deze belangrijke veldslag. Het is een particuliere opdracht van een Poolse graaf, Seweryn Goluchowski. Hij heeft in het Staatse Leger van Prins Maurits meegevochten.

Afbeelding 23. Pagina 82/83. Wandtapijt De Slag bij Nieuwpoort, 1647-1648, atelier Maximiliaan van der Gucht naar een ontwerp van Adriaen van de Venne.

Afbeelding 24. De 'Rechtveerdighe Sifte', 1618, anoniem naar Adriaen van de Venne.

Vriend en vijand van de staat

Deze prent is zoals vele pamfletten een allegorie. Prins Maurits, gekleed in hoed en mantel, staat bij een grote zeef. Mogelijk schudt en zeef hij zelfs. Zijn handen houden de rand van de zeef vast. Met anderen kijkt hij toe hoe twijfelaars en andersdenkenden door de zeef heen vallen. Eén van de vallende personen is de staatsman Johan van Oldenbarnevelt.

Waarom de Slag bij Nieuwpoort?

Johan van Oldenbarnevelt (1547-1619) is de belangrijkste staatsman voor de Republiek. Hij zet zich in met succes voor de overzeese handel. Hij werkt nauw samen met de jonge Maurits. De laatste is een strategisch militair. Hij traint onafgebroken het Staatse Leger. In 1600 komen Van Oldenbarnevelt en Maurits echter tegenover elkaar te staan.

Maurits versus Oldenbarnevelt

Van Oldenbarnevelt en de Staten-Generaal vragen Maurits op te treden met het Staatse Leger om de Kaapvaarders bij Duinkerke een halt toe te roepen. Maurits gaat akkoord, maar tegen zijn zin. Het is een gevaarlijke onderneming. Dit blijkt als een groot Spaans leger onverwacht het Staatse Leger aanvalt. Het Staatse Leger wint ternauwernood op 2 juli 1600. Maurits verwijt Johan van Oldenbarnevelt roekeloosheid en onkunde. Maurits neemt steeds meer afstand van de adviezen van de raadpensionaris.

Twaalfjarig bestand

In 1608 stelt Johan van Oldenbarnevelt een wapenstilstand met Spanje voor, omdat de handel via zee erg lijdt onder de oorlog in Europa. Dit wordt het Twaalfjarig Bestand (1609-1621). Als militair is Maurits het hier niet mee eens maar als dienaar van de Staat heeft hij te gehoorzamen. In 1618 pleegt Maurits een staatsgreep. Hij zet Johan van Oldenbarnevelt gevangen. De staatsman wordt publiekelijk onthoofd op een schavot voor de Ridderzaal in Den Haag. Dit blijft een feit: mede dankzij Oldenbarnevelt is de Republiek in de 17e eeuw een belangrijke mogendheid in Europa geworden.

Afbeelding 25. Detail met Johan van Oldenbarnevelt, De 'Rechtveerdighe Sifte', 1618, anoniem naar Adriaen van de Venne.

DENKWERK BIJ TAPJUTEN

Het filosofisch gesprek

Samen denken betekent vragen met elkaar delen. Elke vraag levert een nieuwe vraag op waar je weer mee aan de slag kan. Vaak merk je dat je samen tot een statement komt. Je start met een statement van een schrijver, journalist, politicus of historicus. Wat vind je van dat statement? Wat is jullie statement?

Gesprekstechnieken

- 1 Werk in duo's.
- 2 Kies samen een uitspraak.
- 3 Ga daarover met elkaar in gesprek – 10 minuten.
- 4 Na 10 minuten kijk je wat jullie samen denken.
- 5 Maak dan met elkaar van die gedachte een statement.
- 6 Schrijf dit statement op in het kader.
- 7 Deel je statement met de anderen.

POLITIEKE DENKERS DWARS DOOR DE TIJD

- I. Aristoteles (384 vC-322 vC) is een Grieks filosoof.
"Armoede is de vader van revolutie en misdaad."
- II. Machiavelli (1469-1527) is een Florentijns staatsfilosoof.
"Zoals een goede mentaliteit voor haar voortbestaan wetten nodig heeft, zo is voor de naleving van wetten een goede mentaliteit onontbeerlijk."
- III. Baruch Spinoza (1632-1677) is een Nederlands filosoof.
"De hoogste trots en de hoogste nederigheid is de hoogste onbekendheid met zichzelf."

- IV. Mahatma Gandhi (1869-1948) is een Indiaas politicus en vredesstrijder.

"De aarde biedt voldoende om ieders behoefte te bevredigen maar niet ieders hebzucht."

- V. John Morley (1838-1923) is een Brits journalist en staatsman.
"Zij die een scheiding willen maken tussen politiek en moraal, zullen nimmer een van beide begrijpen."

- VI. John F. Kennedy (1917-1963) is een Amerikaans politicus en president.

"In een tijd van nationale crisis, moeten mensen van goede wil en vrijgevigheid in staat zijn om zich te verenigen, ongeacht de partij of de politiek."

- VII. Stephen Hawking (1942-2018) is een Brits fysicus en kosmoloog.

"In een wereld die politiek, sociaal en ecologisch in chaos verkeert, hoe kan het menselijk ras nog 100 jaar overleven?"

- VIII. Femke Halsema (1966) is een Nederlands politica en burgemeester van Amsterdam.

"Wij dreigen een klein land met een kleine ziel te worden."

ANNO DE 21E EEUW - JONGE DENKER

mensen zijn als wittenband, de valseerde kaart pleunt nooit

Leerlingen Voortgezet Onderwijs Zeeland, Beau en Fleur

Ring the bells that still can ring
Forget your perfect offering
There is a crack, a crack in everything
That's how the light gets in
Leonard Cohen (1934-2016)

Amoede is de vader van Revolutie & misdaad - aristocraten.
Ik ben het hier mee eens. Alleen is ^{toes.} ~~armade~~
niet alleen in de vorm van geld, maar ook
in vervulling en het gevoel daarvoor.
als je ze niet vervuld voelt ga je tot het
uitste om dat wel te zijn

Leerlingen Voortgezet Onderwijs Zeeland, Jodi en Steffi

7. Tapijten als monument - Gesprek 2 Jouw/jullie statement

7. Tapijten als monument - Gesprek 2 Jouw/jullie statement

Afbeelding 26. De vier vrijheden: vrijheid van meningsuiting en vrijheid van godsdienst, vrijwaring van gebrek en vrijwaring van vrees, 2023, Urban Heroes, de Roosevelt Foundation, fourfreedoms.nl

**Vrijheid van
meningsuiting**

**Vrijheid van
godsdienst**

**Vrijwaring van
gebrek**

**Vrijwaring van
vrees**

8. A WARDS

MET ONS ALLEN NAAR DE TOEKOMST

Wat is vrijheid?

Beslissen over wat je wel en niet doet, wordt gezien als ultieme vrijheid. Positieve vrijheid is wanneer een persoon zelf besluiten kan nemen. Maar wat dan wanneer je keuzes worden bepaald door armoede en angst? Of wanneer je moet overleven in een systeem waarin je jezelf niet herkent? Of in een systeem dat je oplegt naar bepaalde maatstaven te gedragen? Vrijheid is nergens dwang ervaren.

Vier vrijheden van Franklin D. Roosevelt

Franklin D. Roosevelt (1882-1945) wordt van 1933 tot 1945 vier keer verkozen tot president van de Verenigde Staten.

Hij overleeft ternauwernood de Tweede Wereldoorlog (1940-1945).

In 1941 houdt Franklin Roosevelt een speech waarin hij vier essentiële vrijheden benoemt.

Vrijheid van meningsuiting: de beste verdediging tegen aantasting van de democratie;

Vrijheid van godsdienst: zodat onverdraagzaamheid en fanatisme onmogelijk zijn;

Vrijwaring van gebrek: de belofte om hongersnood, armoede en epidemieën uit te roeien;

Vrijwaring van vrees: deze vrijheid die afhankelijk is van collectieve veiligheid.

Four Freedoms Awards (prijzen)

Sinds 1982 krijgen personen en organisaties internationale bekendheid en een prijs wanneer zij zich inzetten voor deze vier vrijheden.

In de oneven jaren worden deze prijzen uitgereikt in New York.

In de even jaren worden deze prijzen uitgereikt in de Abdij van Middelburg.

Nu of nooit

De woorden van president Roosevelt leven voort en elke volgende generatie moet zijn droom vasthouden, begrijpen, erin geloven, ervoor werken en met nieuwe kracht en vasthoudendheid vechten voor vrijheid. Franklin Delano Roosevelt zijn eigen woorden:

"Dit is geen visie voor een ver millennium. Het is een duidelijk omschreven basis voor een soort wereld die bereikbaar is in onze eigen tijd en generatie. Die soort wereld is zeer in tegenstelling met de zogenaamde nieuwe orde van tirannie die de dictators trachten te creëren met de inslag van een bom."

Afbeelding 27. President Roosevelt in actie, Four Freedoms Awards, American Rhetoric: Franklin D. Roosevelt, "The Four Freedoms" . Screenshot by Michael E. Eidenmuller

DENKWERK BIJ AWARDS

Het filosofisch gesprek

Samen denken betekent vragen met elkaar delen. Elke vraag levert een nieuwe vraag op waar je weer mee aan de slag kan. Vaak merk je dat je samen tot een statement komt. Je start met een statement van een schrijver, journalist, politicus of historicus. Wat vind je van dat statement? Wat is jullie statement?

Gesprekstechnieken

- 1 Werk in duo's.
- 2 Kies samen een uitspraak.
- 3 Ga daarover met elkaar in gesprek – 10 minuten.
- 4 Na 10 minuten kijk je wat jullie samen denken.
- 5 Maak dan met elkaar van die gedachte een statement.
- 6 Schrijf dit statement op in het kader.
- 7 Deel je statement met de anderen.

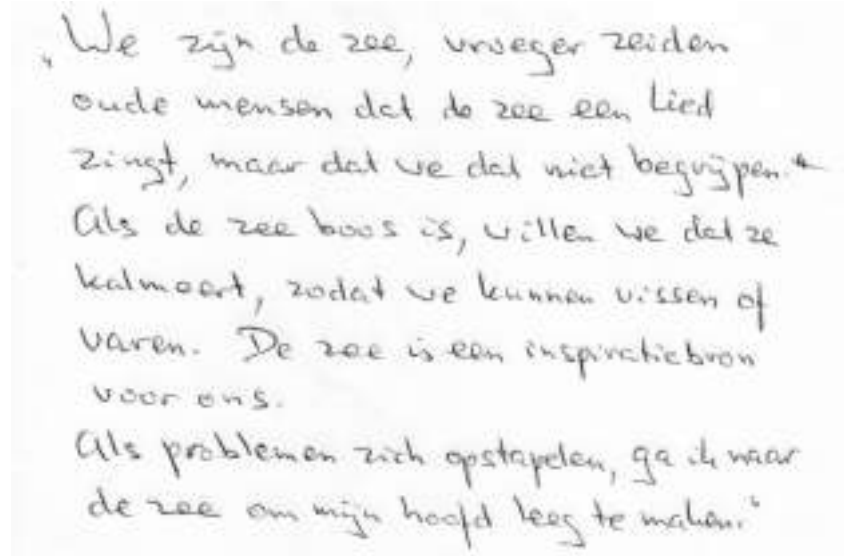
DENKERS EN WETENSCHAPPERS DWARS DOOR DE TIJD

- I. Malala Yousafzai (1997) is een Pakistaans activiste die strijdt voor de rechten van meisjes om naar school te gaan in de Swatvallei, waar dit verboden is door de Taliban. Ze is de jongste Nobelprijswinnaar in de geschiedenis. Zij ontvangt in 2013 de Nobelprijs voor de Vrede en in 2014 de Vrijheid van Vrees Award.
“Eén boek, één pen, één kind en één leraar kunnen de wereld veranderen.”

- II. Nelson Mandela (1918-2013) is de eerste zwarte en democratisch gekozen president van Zuid-Afrika. Hij wordt bekend als symbool voor de internationale anti-apartheidsbeweging. In 1993 krijgt hij de Nobelprijs voor de vrede en in 2002 de Internationale Four Freedoms Award.
“Niemand wordt geboren met haat voor een ander persoon vanwege de huidskleur, zijn afkomst of zijn religie. Mensen moeten leren om te haten, en als ze kunnen leren om te haten kunnen ze ook leren om te houden van, want liefde is natuurlijker voor het menselijke hart dan haat.”

- III. Angela Merkel (1954) is bondskanselier van Duitsland van 2005 tot en met 2021. Ze krijgt in 2016 de internationale Four Freedoms Awards voor haar rol in het verhelpen van de financiële crisis in de EU.
“Vrijheid is niet vrij zijn van iets, maar vrij zijn om iets te kunnen doen.”

Politiek en vrijheid – Gesprek 1 Jouw/jullie statement

Cesaria Evora (1941-2011), Koningin van de Morna

Politiek en vrijheid – Gesprek 2 Jouw/jullie statement

Afbeelding 28. Een astronaut in de ruimte bij het International Space Station.

9. TOEKOMST

DE TOEKOMST VAN DE TECHNIEK & ARTIFICIAL INTELLIGENCE

Het gedachtegoed van Descartes reist van de 17e naar de 21e eeuw.

In de 17e eeuw verandert alchemie in scheikunde. Ontdekkingen in de natuur- en wiskunde zorgen voor nieuwe denkbeelden over de natuur, de samenleving, politiek en economie. De opkomst van nieuwe veelal fysische verklaringsmodellen zet een wetenschappelijke revolutie in gang.

De rede, de ratio en het godsgeloof

De filosofie van Descartes is gebaseerd op twijfel en op 'meten = weten'. Als je aan alles twijfelt dan blijft alleen het 'noodzakelijke waar' over. Dus alleen zo - denkt Descartes - is vooruitgang mogelijk. Dat brengt hem gelijk in een heftig conflict met het geloof in God. De conclusie van Descartes is dat de beoefening van de filosofie niet langer vanzelfsprekend verweven kan zijn met het godsgeloof.

De wereld is maakbaar

Er is een lijn van Simon Stevin naar Isaac Beeckman en dan naar René Descartes. Er is ook een lijntje van Adriaen van de Venne en Jacob Cats naar Constantijn Huygens (1596-1687). Constantijn is geleerde, dichter en diplomaat. Werk van hem wordt uitgegeven door Jan van de Venne in Middelburg. Constantijns zoon Christiaan Huygens (1629-1695) wordt een groot bewonderaar van het werk van Descartes.

Deze Christiaan Huygens wordt later één van de belangrijkste internationale denkers van de 17e eeuw. Hij is wis- en natuurkundige. Hij is astronoom, uitvinder en schrijver van vroege sciencefiction.

“Met bewondering las Christiaan Huygens hoe Descartes had geprobeerd natuurverschijnselen op een mathematische manier te beschrijven. Terwijl het heelal tot dan toe was beschouwd in termen van aarde, water, lucht en vuur, ging Descartes ervan uit dat het bestond uit onzichtbaar kleine deeltjes en hij beschouwde alle natuurverschijnselen als het resultaat van de beweging van die deeltjes. Omdat de bewegingen geschieden volgens vaste wetten, konden alle verschijnselen in de natuur worden beschreven in mechanische termen. Alles in de natuur werkte volgens oorzaak en gevolg. De jonge Huygens was gefascineerd door het idee dat je met de uitgangspunten van Descartes alles wat nu nog vaag en onduidelijk was zou kunnen verhelderen en dat je de wereld zou kunnen beschrijven in exacte termen.

Bron: www.historischnieuwsblad.nl/de-geestelijke-worsteling-van-christiaan-huygens-1629-1695

Door Luuc Kooijmans (1956) Nederlandse historicus en schrijver. Hij is gespecialiseerd in de Republiek der Nederlanden in de 17e en 18e eeuw.

Wonderen

De 17e-eeuwse natuurfilosofie heeft een enorme invloed op de beleving van de ‘wonderen der natuur’. Het boven- en buitennatuurlijke wordt binnen het domein van het natuurlijke, wetmatige getrokken. De ‘wonderen’ worden weggerationaliseerd. De natuur wordt ontdaan van verborgen kwaliteiten, magische krachten en zinnebeeldige betekenissen. Structuur en orde zijn de nieuwe sleutelwoorden. Er is een verband tussen deze ‘wetenschappelijke revolutie’ en de ‘mechanisering van het wereldbeeld’ en de ‘ont-tovering van de wereld’.

De 17e eeuw: van telescoop en microscoop

De uitvinding van de telescoop en de microscoop in de 17e eeuw heeft het wereldbeeld enorm veranderd. De waarnemingen met deze – en andere toen nieuw uitgevonden – instrumenten veranderen het denken over de natuur. Het innovatieve vermogen van de uitvinder verandert de wereld.

De 21e eeuw met computertechnologie en AI

In de 21e eeuw is het Artificial Intelligence (AI) die tijd en ruimte doorbreekt. AI is bedoeld om na te bootsen hoe mensen de wereld waarnemen en erop reageren. Kan met AI deze waarneming worden verbeterd? AI maakt het voor technische systemen mogelijk om hun omgeving waar te nemen, om te gaan met deze waarnemingen en problemen op te lossen om een specifiek doel te bereiken.

De mens beweegt in een machine

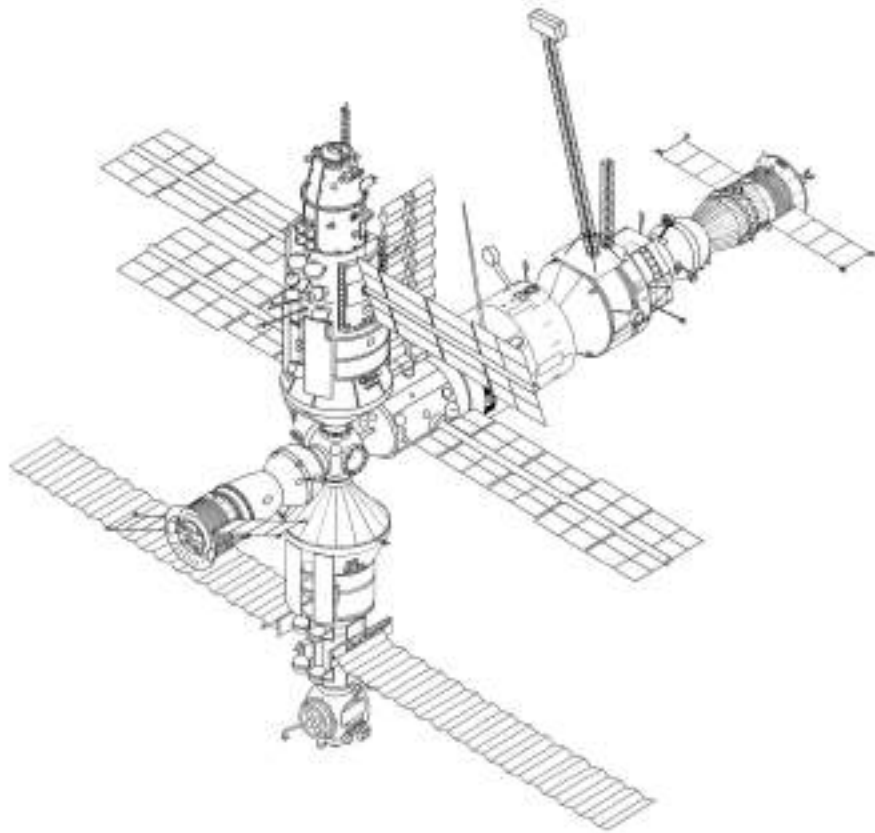
In de 17e eeuw zet Descartes de machine in als een apparaat dat het fysiek handelen van de mens vergroot. In de 21e eeuw wordt de computer “AI”. De computer ontvangt data, verwerkt deze en reageert erop zonder menselijk ingrijpen. AI-systemen zijn in staat om hun gedrag aan te passen door het effect van vorige acties te analyseren en autonoom te werken. Sommige AI-technologieën bestaan al meer dan vijftig jaar. Vooruitgang in rekenkracht, de beschikbaarheid van een enorme hoeveelheid data en nieuwe algoritmes hebben de laatste jaren tot belangrijke doorbraken in AI geleid. Kunstmatige intelligentie wordt beschouwd als essentieel voor de digitale transformatie van de maatschappij. Toekomstige toepassingen voorspellen enorme veranderingen.

Commissie voor artificiële intelligentie in het digitale tijdperk

De groei en welvaart van Europa zijn nauw verbonden met het gebruik van AI. Het Europees Parlement heeft een commissie in het digitale tijdperk opgericht om de impact van AI te onderzoeken en stellen een langetermijn EU-stappenplan voor. Ze vragen een mensgerichte en toekomstbestendige AI-regelgeving.

De internationale techbeurs in Las Vegas

Op 's wereld grootste techbeurs CES 2024 in Las Vegas presenteert Nederland 70 start- en scale-ups. CES staat voor 'Consumer Electronics Show'. De techbeurs biedt steeds kennis over innovatieve technologische oplossingen voor maatschappelijke en economische uitdagingen op het gebied van energie, digitalisering zoals fotonica, circulaire grondstoffen en gezondheidszorg.

Afbeelding 29. International Space Station. Beeld: NASA.

Afbeelding 30. Een astronaut in de ruimte bij het International Space Station.

DENKWERK BIJ TOEKOMST

Het filosofisch gesprek

Samen denken betekent vragen met elkaar delen. Elke vraag levert een nieuwe vraag op waar je weer mee aan de slag kan. Vaak merk je dat je samen tot een statement komt. Je start met een statement van een schrijver, journalist, politicus of historicus. Wat vind je van dat statement? Wat is jullie statement?

Gesprekstechnieken

- 1 Werk in duo's.
- 2 Kies samen een uitspraak.
- 3 Ga daarover met elkaar in gesprek – 10 minuten.
- 4 Na 10 minuten kijk je wat jullie samen denken.
- 5 Maak dan met elkaar van die gedachte een statement.
- 6 Schrijf dit statement op in het kader.
- 7 Deel je statement met de anderen.

TOEKOMSTDENKERS IN DE 21ste EEUW

- I. Danah Zohar (1945)** is Amerikaans-Brits auteur en spreker over natuurkunde, filosofie, complexiteit en management.
Titel: Waarom het bedrijfsleven een revolutie nodig heeft, books.google.nl
Quote “Onzekerheid en verandering toelaten wordt eenvoudiger als je een organisatie als een levend systeem beschouwt, dat zich automatisch aanpast aan veranderende omstandigheden.”

- II. Yuval Noah Harari (1976-)** is Israelisch historicus en futuroloog.

Titel: Het mysterie van de mens, deel 1 en deel 2

Titel: 21 lessen voor de 21e eeuw

Wolf France (1998) is zelfstandig journalist en vaste factchecker voor KNACK. KNACK is een Nederlandstalig Belgisch weekblad met als voornaamste focus politiek nieuws uit binnen- en buitenland. Op 28 februari 2023:

“Op Twitter (nu X) circuleert een gemanipuleerde foto van de Israelische historicus Yuval Naoah Harari met de quote: ‘Het tijdperk van de vrije wil is voorbij’. De foto bevat foute informatie over de relatie tussen Harari, het WEF en de VN. Bovendien is de quote volledig uit de context gerukt.”

III.

Stefan Buijsman (1995) is op zijn 18e jaar afgestudeerd filosoof in Leiden. In Zweden voltooit Buijsman binnen anderhalf jaar het vierjarig promotietraject, wat hem de jongste doctor ooit maakt in Zweden. Hij is universitair docent aan de TU Delft en werkt aan verantwoord gebruik van kunstmatige intelligentie.

Samen met Govrien Oldenburger schrijft hij het kinderboek *Het Rekenrijk* (2018). Daarnaast is hij auteur van *Plusen en minnen* (2018), *over de geschiedenis van de wiskunde, en de toepassing daarvan in het alledaags leven*.

In 2020 verscheen *AI: Alsmaar Intelligentier* waarin Buijsman ons op toegankelijke wijze meeneemt langs alle pluspunten en valkuilen van kunstmatige intelligentie.

Quote: “De beloftes en de gevaren van die techniek hangen volledig van ons af. Kunstmatige intelligentie is niet neutraal. De makers geven waarden, zoals (on)gelijke behandeling of (gebrekkige) transparantie mee aan de techniek. Daarmee hebben we zowel de controle over hoe verantwoord AI is, als een verantwoordelijkheid om AI op een goede manier te ontwikkelen.”

IV. **George Monbiot (1963)**, zoöloog en klimaatactivist in 2024 geïnterviewd voor het programma Wintergasten van de VPRO (NPO Start).

“Wanhoop is een luxe die we ons niet kunnen veroorloven. De samenleving is een complex systeem. Dat betekent dat verandering opeens heel snel kan gaan. Je weet nooit waar hoop opeens de kop opsteekt.”

V. **Constantijn van Oranje-Nassau, Prins der Nederlanden (1969)**, zelfstandig adviseur in bedrijfsinnovatie en mede-initiatiefnemer van Startup Fest Europe en directeur 'Digital Technology and Macro Strategy' bij MAP in Londen en Edge Fellow bij Deloitte Center for the Edge.

De prins spreekt zich uit over kunstmatige intelligentie in Goedemorgen Nederland, 15 januari 2024:

“...The world turns from science to engineering! Alles wordt slimmer! Chat GTP was nieuw tijdens de techbeurs in 2023. In 2024 gaat het over kunstmatige intelligentie.

Voor bedrijven in de 21e eeuw is het nu het moment om na te denken over toepassingen van kunstmatige intelligentie. Er moet een balans worden gevonden tussen regelgeving en innovatie. In Europa is onderzoek naar regelgeving en wetgeving belangrijk. Nieuwe technologie bij bedrijven implementeren is hard nodig.

Er zijn veel verschillende soorten kunstmatige intelligentie. Voorbeeld: generatieve kunstmatige intelligentie brengt nieuwe mogelijkheden zoals kankermarkers vinden door genenonderzoek...”

Afbeeldingen van focusplaten. Pagina 108 t/m 116. Eveline Mos, Mosprojectfacilitator, 2023.

10. WERKBOEK

DENKWERK is een uitgave van het Zeeuws Museum. De aanleiding voor DENKWERK is de overzichtstentoonstelling van het werk van Adriaen van de Venne (2023-2024). Deze kunstenaar zet zich in voor de politiek en de vorming van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden in de 17e eeuw. De 17e eeuw is altijd terug te vinden in het Zeeuws Museum. Daarom blijft DENKWERK actueel en online. Het is een storyline voor onderwijsprogramma's. Dit hoofdstuk tien is het werkboek voor een startgesprek.

Met deze uitgave blijft leven en werk van Adriaen van de Venne in het Zeeuws Museum voor langere tijd een inspiratiebron voor reflecteren op verleden, heden en toekomst. Met DENKWERK reist de lezer vanuit de 17e eeuw dwars door de tijd naar het heden en de toekomst.

WIE BEN JIJ?

- KEN JIJ JE EIGEN GRENZEN?

- DENK JE WEL EENS "HOE KAN MIJ DIT NU OVERKOMEN?"

- WAT ZIJN JOUW BELANGRIJKSTE BEHOEFTE?

- LOONT HARD WERKEN? OF HEB JE GELUK NODIG OM SUCCES TE HEBBEN?

- KEN JIJ JE INNERLIJKE ZEURKOUS EN ANGSTHAAS? LUISTER JE ER NAAR?

"ELKE MENS IS IN EEN CONSTANTE STAAT VAN OORLOG MET ZIJN MEDEMENS."
THOMAS HOBBS

J
I
J
E
E
N
A
N
D
E
R

WAT WAARDEER JE IN DE ANDER?
WAT WIL JE VAN DE ANDER LEREN?

ONS BREIN IS NOSTALGISCH, WE ONTHOUDEN LIEVER HET POSITIEVE. WELKE INVLOED HEBBEN BEELDEN DAAROP?

OP DE BEELDEN VAN ADRIAEN ZIEN WE WELVAART ÉN ARMOEDE, DE ELITE ÉN HET VOLK, NEDERLAGEN ÉN OVERWINNINGEN.

HOE DOE JIJ DAT?
WELKE BEELDEN DEEL JIJ?
WELKE ONTHOUD JE?

GEWELD,
VLUCHTELINGEN,
ARMOEDE...

IS DAT VAN ALLE TIJDEN?
KAN HET ANDERS?

HOE KUNNEN WE OORLOG
VOORKOMEN?

WAAR GAAN
OORLOGEN
EIGENLIJK OVER?

ARISTOTELES ZEI:
"HET DOEL VAN DE
OORLOG IS VREDE."

"DISCIPLINE IS HET STERKSTE
WAPEN OM VRIJHEID MEE TE
VEROVEREN."
NELSON MANDELA

IS OORLOG EN
VERPRIET WEL TE
VOORKOMEN?

SCHAKEN!

ALS WE ALLEMAAL
SAMENWERKEN...

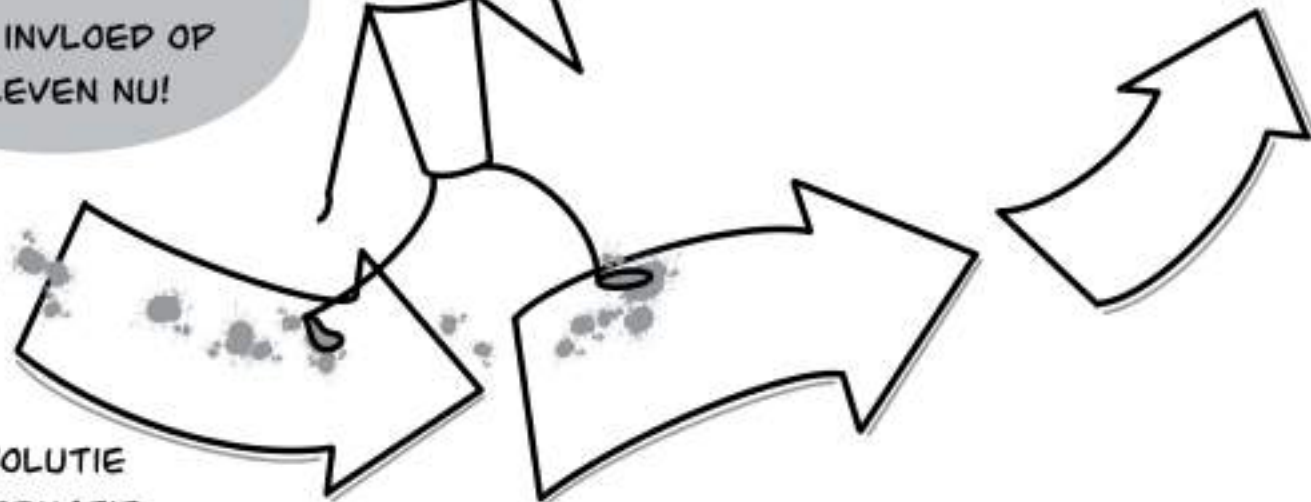
DE REVOLUTIE VAN
TOEN HEEFT NOG
VEEL INVLOED OP
ONS LEVEN NU!

18DE EEUW: INDUSTRIËLE REVOLUTIE
HET BEGIN VAN DE MASSAPRODUCTIE
SPULLEN WORDEN GOEDKOPER ÉN
VOOR IEDEREEN

NU: KENNISREVOLUTIE
DOOR GOOGLE EN AI IS KENNIS
VAN ONS ALLEMAAL ÉN, VIA
ONZE APPARATEN, ALTIJD BIJ
DE HAND

OVER 200 JAAR...

- WELKE REVOLUTIE IS DAN GAANDE?
- WAAR HEB JIJ INVLOED OP?
- WELKE AFSPRAKEN MOETEN WE MAKEN?

WAT ALS... WAT LOGISCH IS, NIET MEER LOGISCH IS?

WAT ALS...
ONS AFVAL NIET MEER
WORDT OPGEHAALD?

WAT ALS...
ER GEEN BOMEN IN DE
STRATEN ZOULDEN STAAN?

WAT ALS...
HALF NEDERLAND ONDER
WATER ZOU STAAN?

WAT ALS...
ER GEEN SCHOON EN WARM WATER
MEER UIT DE KRAAN KOMT?

WAT ALS...
JE NAAR DE GEVANGENIS MOET
OMDAT JE EEN ANDER IDEE HEBT?

ANGELA DAVIS ZEGT:
"HET IDEE VAN VRIJHEID IS INSPIREREND.
MAAR WAT BETEKENT HET? ALS JE IN
POLITIEKE ZIN VRIJ BENT, MAAR GEEN
ETEN HEBT, WAT IS DAT DAN? DE
VRIJHEID OM TE VERHONGEREN?"

De Republiek der Nederlanden handelt en verovert in de 17e eeuw

1602	Oprichting van de Vereenigde Oostindische Compagnie (VOC)
1605	Op Ambon eist de VOC met oorlog en slavernij het monopolie op de kruidnagelhandel op
1609-1621	Geleidelijke militaire verovering van de Banda-eilanden door de VOC
1617	Gorée, eiland voor de kust van Senegal, wordt door Nederlanders gekoloniseerd
1619	Batavia wordt het hoofdkwartier van de VOC
1621	Oprichting van de West-Indische Compagnie (WIC)
1624	Nieuw-Nederland gesticht. Het latere New York, New Jersey en Delaware
1630-1654	Kolonie Nederlands Brazilië gesticht door de WIC
1634-1792	Aruba, Curaçao, Bonaire, Saba, Sint Eustatius en Sint Maarten gekoloniseerd door de WIC
1640-1656	Verovering van het kustgedeelte van Ceylon door de VOC
1682	Suriname verkocht aan de WIC

De Republiek voert oorlog op zee in de 17e eeuw

1652-1654	Eerste Engelse zeeoorlog met Michiel de Ruyter (1607-1676) tussen Engeland en de Republiek
1665-1667	Tweede Engelse zeeoorlog met Michiel de Ruyter
1672-1674	Derde Engelse zeeoorlog ook met Michiel de Ruyter
Tot 1678	De Republiek en Frankrijk in een zeeoorlog in het Caribisch gebied en de Middellandse zee

Belangrijke data vóór de Tachtigjarige Oorlog (1568-1648)

1566	De beeldenstorm: katholieke kerken worden geplunderd
1566	Edelen keren zich tegen de vervolging van niet-katholieken

Belangrijke data tijdens de Tachtigjarige Oorlog (1568-1648)

1 april 1572	Den Briel ingenomen door de Geuzen en kiest voor de Prins van Oranje
6 april 1572	Vlissingen kiest voor de Prins van Oranje
23 febr. 1574	Na anderhalf jaar beleg Middelburg ingenomen door de Prins van Oranje
1568-1588	De Nederlandse Opstand: steden en gewesten (of provinciën) trekken samen op
Vanaf 1576	De reformatie brengt strijd en onrust in de Nederlandse opstand
8 nov. 1567	Pacificatie van Gent: de gewesten vormen een Generale Unie
26 juli 1581	Het Plakkaat van Verlatinghe wordt ondertekend door de Staten-Generaal van de Verenigde Nederlanden, waarin 17 provinciën van de Habsburgse Nederlanden Filips II afzetten als hun heerser
17 aug. 1585	De Val van Antwerpen Trek van vluchtelingen naar de Republiek
1590-1609	De Nederlanden in oorlog tegen de Spaanse overheersing
2 juli 1600	De Slag bij Nieuwpoort Het Staatse Leger overwint het Spaanse leger
1609-1621	Het Twaalfjarig bestand: strijd tussen de remonstranten en de contraremonstranten
Vanaf 1621	Oorlogsvoering vooral in de Zuidelijke Nederlanden
1643	Slag bij Rocro, het Franse leger overwint Dit is het einde van het Spaanse koninkrijk
15 mei 1648	De vrede van Munster Het vredesgedrag wordt getekend

Bijlage 2 Afbeeldingen en notities

Afbeelding 1 pagina 5 - Detail uit de prent Het Schip van Staat, gravure, 1620, François Schillemans naar Jacobus Oorloge en Adriaen van de Venne. Zie afbeelding 14.

Afbeelding 2 pagina 8 - Glooiend landschap met overval op enkele huifkarren door een plunderend leger, 1615-1619, Adriaen van de Venne, olieverf op paneel, 52,5 x 95 cm, Particuliere verzameling, Duitsland.

Afbeelding 3 pagina 10 - Soldaat die zijn musket met zijn rechterhand op zijn schouder legt, Wapenhandelinghe van Roers Musquetten ende Spiessen (serietitel), Jacques de Gheyn (II) (atelier van), naar Jacques de Gheyn (II), 1597-1607, gravure, Rijksmuseum.
<http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.316876>

Afbeelding 4 pagina 13 - Trompetter te paard, De ruiterschool (serietitel), Jacques de Gheyn (II) (atelier van), naar Jacques de Gheyn (II), 1640, prent, Rijksmuseum.
<http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.446082>

Afbeelding 5 pagina 16 - Uitsnede uit De Schilderywinckel, 1623, Adriaen van de Venne, olieverf op paneel, 46.5 x 76.2 cm, Daily Mail & General Trust, plc (London).
Dit schilderij wordt het uithangbord voor de winkel van de broers Jan en Adriaen van de Venne.
'Hier inde Schilderywinckel Drucktmen Boecken In verscheiden tael: ende Placcaeten van verkooping van Landen/Huysen/schepen/en Ander Goederen. 1623.'
Te zien op dit schilderij staan achter de boekdrukkers de beide broers. Jan van de Venne staat voor Adriaen van de Venne.

Afbeelding 6 pagina 22 - Portret van Jacob Cats, 1618, Adriaen van de Venne, 1618, pen en bruine inkt, penseel in grijze en zwarte inkt, dekkende waterverf, Rijksmuseum. Legaat van de heer D. Franken, Le Vésinet. <http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.61429>

Afbeelding 7 pagina 28 - De huwelijksfuik, 1655, Anoniem naar Adriaen van de Venne, in: Jacob Cats, Alle de wercken, So ouden als nieuwe, van de Heer Jacob Cats, Amsterdam, 1655.

Bruikleen van het Rijksmuseum, schenking van L.H. van der Tweel, Amsterdam.

Attentie: de afbeelding is een uitsnede aangepast aan de pagina's.

Afbeelding 8 pagina 34 - Titelpagina van Philippus van Lansbergen, Verclaringhe van 't ghebruyck des Astronomischen ende Geometrischen Quadrants, eerste druk, 1620.

Middelburg: Zacharias Rooman, Konst ende Boeck-vercooper, woon-ende inde Kerck-strate, in den Vergulden Bybel, 1628. (google books).
De eerste druk van dit boekje is in 1620 te Middelburg uitgegeven door de graveur François Schillemans, die hiervoor een tekening van Adriaen van de Venne gebruikte.

De door Van de Venne vaker afgebeelde man heeft een door Philippus Lansbergen ontworpen kwadrant in zijn handen.

Dit is een astronomisch meetinstrument in de vorm van een kwart cirkel voor de bepaling van sterhoogten. In de linkerbovenhoek is een astrolabium afgebeeld. Dit is een rond meetinstrument dat vooral werd gebruikt voor het bepalen van de tijd aan de hand van de beweging van zon en sterren.

Afbeelding 9 pagina 40 - Voorplaat Eeuwigdurende tabellen van Hemelse bewegingen, 1623-1633, Daniel van den Bremden naar Adriaen van de Venne.

Dit boek is de laatste aanwinst in 2023 van de Sterrenwacht Philippus Lansbergen in Middelburg, De volledige titel uit 1632/1633 is 'Tabulae motuum coelestium perpetuae' ofwel 'Eeuwigdurende tabellen van hemelse bewegingen'. Het boek heeft een voorplaat met een gravure door Daniel van den Bremden naar een tekening van Adriaen van de Venne. Lansbergen (rechtsonder) is afgebeeld samen met andere astronomen uit de Oudheid en de Nieuwe Tijd, te weten: (1) Aristarchos van Samos; (2) Hipparchos van Rhodos; (3) Claudius Ptolemaeus; (4) Albategnius (ofwel Mohammed ibn Jābir al-Harrānī al-Battānī); (5) koning Alfonso X van Castilië; (6) Nicolaus Copernicus en (7) Tycho Brahe. Toelichting met dank aan Huib Zuidervaat.

Afbeelding 10 pagina 41 - De verschijning van een komeet, 1618, Adriaen van de Venne, pen en bruine inkt, grijs gewassen, Collectie: Zeeuws Archief, archief familie Schorer, archieftoegang 493-1.

Afbeelding 11 pagina 46/47 - Allegorie op de tirannie van de Hertog van Alva, 1622, gravure, Zeeuws Archief, collectie KZGW, inv.nr. ZI-III-0032. Deze prent is gedrukt en uitgegeven door Jan van de Venne.

<https://hdl.handle.net/21.12113/11EB110C2A9F4C98A922D25764356651>
Attentie: de afbeelding is een uitsnede aangepast aan de pagina's.

Afbeelding 12 pagina 49 - Allegorie op de tirannie van Alva, 1622-1625, anoniem, Zeeuws Museum, collectie KZGW, inv. nr. G1688.
Fotograaf: Ivo Wennekes.

Afbeelding 13 pagina 51 - Afbeeldinghe van den ellendighen staet der Nederlanden onder de wreede tijrannije van den hertog van Alba, anoniem, 1627, olieverf op paneel, Collectie Museum Prinsenhof Delft.
Fotograaf: Tom Haartsen.

Afbeelding 14 pagina 54/55 - Het schip van staat, gravure, 1620, François Schillemans naar Jacobus Oorloge en Adriaen van de Venne, <https://www.rijksmuseum.nl/nl/collectie/RP-P-OB-81.221>, Rijksmuseum.
Attentie: de afbeelding is een uitsnede aangepast aan de pagina's.

Afbeelding 15 pagina 60 - Grond-steenen van een vaste Regieringe, GHELEYT END WTGESTELT tot bericht end nuttigheyt van alle goede Vader-landers, 1621, Jan de Brune de Oude, Zeeuws staatsman, advocaat en schrijver. Gedrukt by Hans van der Hellen, voor Jan Pieterssen van de Venne, woonende op den hoeck vande nieuwe Burse, 1621.

Afbeelding 16 pagina 63 - De marskramer op weg naar de markt in het dorp; detail uit Landschap met figuren en een dorpskermis, 1615, Adriaen van de Venne, door Christien van Driel, 2023.

Afbeelding 17 pagina 64/65 - Landschap met figuren en een dorpskermis, 1615, Adriaen van de Venne, olieverf op paneel, Rijksmuseum, legaat van de heer D. Franken, Le Vésinet.
<http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.6401>
Attentie: de afbeelding is een uitsnede aangepast aan de pagina's.

Afbeelding 18 pagina 67 - Detail uit De Schilderywinckel, 1623, Adriaen van de Venne, door Christien van Driel, 2023.

Afbeelding 19 pagina 70 - Portret Prins Maurits, 1618, Willem Jacobsz. Delff naar Adriaen van de Venne, gravure, Rijksmuseum.
<http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.103219>
Attentie: de afbeelding is een uitsnede aangepast aan de pagina's.

Afbeelding 20 pagina 73 - Detail uit de Allegorie op Frederik Hendrik na de verovering van 's Hertogenbosch, Wesel en Grol, 1630, Crispijn van den Queborn, naar Adriaen van de Venne, gravure, Rijksmuseum. Legaat van de heer D. Franken, Le Vésinet.
<http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.337689>

Afbeelding 21 pagina 78 - 3D tekening en plattegrond met de weergave hoe de Zeeuwse tapijten uit de ateliers van Spierincx en De maeght hingen in de Grote Vergadersaele van Willem van Oranje vanaf 1604. De Grote Vergaderaele was gevestigd op de eerste verdieping in de Abdij van Middelburg. Overdruk uit Jaarboek 1987 Oranje-Nassau Museum. Getekend door en opgenomen met toestemming van Drs. J. H. Kluiver

Afbeelding 22 pagina 80 - Twee fases van De Slag bij Nieuwpoort 2 juli 1600, 1649, anoniem, Atlas van Loon, Amsterdam, Bron S.1034_(15) kaart 108 (prent, gravure, papier), Atlassen uit het Scheepvaartmuseum, Nederlands Scheepvaartmuseum Amsterdam.

Afbeelding 23 pagina 82/83 - Wandtapijt De Slag bij Nieuwpoort 2 juli 1600, 1647-1648, atelier Maximiliaan van der Gucht naar een ontwerp van Adriaen van de Venne, Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis, Brussel.
Op 2 juli 1600 overwinnen Prins Maurits en zijn Staatse troepen het Spaanse leger onder leiding van aartshertog Albrecht van Oostenrijk. Op het tapijt: links de stad Nieuwpoort en de Staatse strijdmacht, rechts de Spaanse troepen. De twee legers ontmoeten elkaar in het midden in een opwaaiende wolk van kruitdampen.

Afbeelding 24 pagina 84 - De 'Rechtveerdighe Sifte', 1618, anoniem naar Adriaen van de Venne, ets en gravure, tekst in boekdruk, Rijksmuseum. Attentie: de afbeelding is een uitsnede.
<http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.359023>

Afbeelding 25 pagina 85 – Detail met Johan van Oldenbarnevelt, De 'Rechtveerdighe Sifte', 1618, anoniem naar Adriaen van de Venne, ets en gravure, tekst in boekdruk, Rijksmuseum. Attentie: de afbeelding is een uitsnede.

<http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.359023>

Afbeelding 26. De vier vrijheden: vrijheid van meningsuiting en vrijheid van godsdienst. Vrijwaring van gebrek en vrijwaring van vrees, 2023, Urban Heroes, De Roosevelt Foundation, fourfreedoms.nl

Afbeelding 27 pagina 93 – Foto van president Roosevelt in actie, Four Freedoms Awards, fourfreedoms.nl

Afbeelding 28 pagina 98 – Een astronaut in de ruimte bij het International Space Station
<https://pixabay.com/nl/photos/astronaut-467644>

Afbeelding 29 pagina 103 – Een astronaut in de ruimte bij het International Space Station
<https://pixabay.com/nl/photos/ruimtewandeling-astronaut-67737>

Afbeeldingen pagina 108 t/m 116 - Focusplaten, 2023, Eveline Mos, Mosprojectfacilitator.

Bijlage 3 Verdiepingsprogramma ZEEUWS MUSEUM

Boeken en websites

Waar is de Tachtigjarige oorlog gebleven? Jan Blokker, uitgeverij De Harmonie en Rainbow bv, Amsterdam, 1ste druk 2006

Door met de strijd, Nederland en opstand, Nelleke Noordervliet, CPNB, maand van de geschiedenis, 2018.

Taal van de Republiek, Het gebruik van vaderlandretoriek in Nederlandse pamfletten, 1618-1672

Proefschrift ter verkrijging van de graad van doctor aan de Erasmus Universiteit Rotterdam, 2012, Ingmar Henrik Vroomen, Zwijndrecht.

De omgekeerde wereld van Adriaen van de Venne, 2023 Waanders Uitgevers, Zwolle/Zeeuws Museum, Middelburg.

Overvloed en onbehagen - De Nederlandse cultuur in de Gouden Eeuw, Simon Schama, 1988, Nederlandse vertaling in 2005, Uitgeverij Atlas Contact - Oorspronkelijke titel: The Embarrassment of Riches.

De rede: bron van geluk voor iedereen - Inleiding tot de filosofie van Adriaan Koerbargh 1633-1669 Hannah Laurens, 2019, St Andrews en Uitgeverij Vantilt, Nijmegen.

De ballen van de koopman – Mannelijkheid en Nederlandse identiteit in de tijd van de Republiek Dorothee Sturkenboom, Uitgeverij Stercke & De Vreeze, Gorredijk, 2019.

De zeventiende eeuw, 2021, Helmer J. Helmers is senior onderzoeker bij het KNAW Humanities Cluster; Geert H. Janssen is hoogleraar vroegmoderne geschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam; Judith F.J. Noorman is universitair docent vroegmoderne kunstgeschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam - Uitgever Leiden University Press.

Het einde van Johan van Oldenbarnevelt - Beschreven door zijn knecht Jan Francken, Thomas Rosenboom, 2019.

Digitale bibliotheek Nederlandse Letterkunde

Het 'Boeck der Natuere' - Eric Jorink, 2006. Nederlandse geleerden en de wonderen van Gods schepping 1575-1715

https://www.dbnl.org/tekst/jori009boec01_01/jori009boec01_01_0002.php

Archief van het Koninklijk Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen

'Scientia' in Middelburg rond 1600 - Huib J. Zuidervaart.

De wisselwerking tussen academici, kooplieden en handwerkers in het vroegmoderne Middelburg: essentieel voor de creatie van 's werelds eerste verrekijker?

<https://kzgw.nl/wp-content/uploads/2018/12/Archief-2017-Binnenwerk.pdf>

Christiaan Huygens

<https://www.historischnieuwsblad.nl/de-geestelijke-worsteling-van-christiaan-huygens-1629-1695/>

Four Freedoms Awards www.fourfreedoms.nl

AI

<https://www.europarl.europa.eu/news/nl/headlines/society/20200918S TO87404/artificiele-intelligentie-kansen-en-gevaren>

'Systeembreuk, een nieuwe visie op kapitaal, natuur en maatschappij als antwoord op de klimaatcrisis'

Kohei Saito, uitgeverij De Arbeidspers, 2023.

'Moraal, goed en kwaad van prehistorie tot polarisatie'

Hanno Sauer, 2023, uitgeverij De Bezige Bij.

<https://www.rijksoverheid.nl/actueel/nieuws/2023/09/29/70-nederlandse-start—en-scale-ups-naar-s-werelds-grootste-techbeurs-ces-2024>

Bijlage 4 Vrije ruimte voor eigen aantekeningen

Vrije ruimte voor eigen aantekeningen

Vrije ruimte voor eigen aantekeningen

VERANTWOORDING

'De omgekeerde wereld van Adriaen van de Venne' is de eerste overzichtstentoonstelling van het werk van deze 17e-eeuwse kunstenaar. De tentoonstelling is te zien in het Zeeuws Museum in Middelburg van 30 september 2023 t/m 21 april 2024.

VERDIEPINGSPROGRAMMA DE 17e EEUW

Het verdiepingsprogramma naar aanleiding van de tentoonstelling bestaat uit de volgende publicaties: TEKENWERK, DICHTWERK, DENKWERK. Deze publicaties zijn te downloaden van de website van het Zeeuws Museum.

DENKWERK

DENKWERK laat je kennismaken met werk en leven van de kunstenaar Adriaen van de Venne (1590-1662). Door zijn werk te bestuderen ontdek je meer van de 17e eeuw, de Tachtigjarige Oorlog en de wording van de Republiek der Nederlanden. Misschien wel één van de meest invloedrijke personen in zijn carrière is Jacob Cats (1577-1660).